

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและทฤษฎี

1. ความหมายของการตั้งถิ่นฐาน

โจนส์³ การตั้งถิ่นฐานมนุษย์หมายถึง การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมอันแน่นแฟ้นที่กำบัง ที่อาศัย ตลอดจนสิ่งอำนวยความสะดวกสบายที่มนุษย์ได้คิดสร้างขึ้นมารวมถึงการศึกษารูปแบบการกระจายและประเภทของการตั้งถิ่นฐาน

ฮอร์ลีย์ และ แฮกเกตต์⁴ การตั้งถิ่นฐานมนุษย์หมายถึง มวลรวมอันซับซ้อนซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันและมนุษย์กับสภาพแวดล้อม ส่วนแหล่งตั้งถิ่นฐานคือ รูปแบบที่มองเห็นชัดเจนจากภูมิประเทศ เป็นการแสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพื้นที่ในอดีต จึงเน้นความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างสภาพแวดล้อมทางกายภาพและพรรณณะต่างๆที่มนุษย์เข้าครอบครองพื้นที่รวมถึงศึกษารูปแบบการกระจายของแหล่งตั้งถิ่นฐาน ลักษณะของแหล่งตั้งถิ่นฐาน และมักจะวิเคราะห์เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับรูปแบบทางกายภาพ

เบรก และ เวบบ์⁵ การตั้งถิ่นฐานมนุษย์หมายถึง เครื่องมือ อุปกรณ์และ ความสะดวกสบายต่างๆที่มนุษย์คิดขึ้นมาเมื่อตั้งตัวอยู่เป็นหลักแหล่งแล้ว การตั้งถิ่นฐานจึงประกอบด้วย ตัวมนุษย์ อาคารบ้านเรือน ทรัพย์สินสมบัติ ถนนหนทาง ตลอดจนแนวรั้วที่กั้นตัวอาคารออกจากกัน นอกจากนี้ยังรวมไปจนถึงบทบาทหน้าที่และรูปร่างของแหล่งตั้งถิ่นฐานเป็นส่วนรวมด้วย สิ่งต่างๆนี้เป็นผลรวมของวัฒนธรรมของสังคมหนึ่งๆซึ่งอาจแตกต่างไปจากสังคมอื่น

เทตเชอร์⁶ การตั้งถิ่นฐานมนุษย์หมายถึง เครื่องมือที่มนุษย์ใช้มากที่สุดเพราะหมายถึงสถานที่ที่มนุษย์ใช้เป็นที่อยู่อาศัยและปฏิบัติการกิจ เป็นรากฐานการพัฒนาค้า การบริหาร และอุตสาหกรรม ทั้งยังเป็นสถานที่พักผ่อน แหล่งศึกษาอบรม และประกอบกิจกรรมทางด้านวัฒนธรรมและสังคมด้วย

องค์การสหประชาชาติ⁷ การตั้งถิ่นฐานมนุษย์หมายถึง องค์การซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบที่มนุษย์สร้างขึ้นเป็นจำนวนมากให้ทำหน้าที่อันซับซ้อนภายใต้สภาพแวดล้อมธรรมชาติ ทั้งองค์ประกอบที่มนุษย์สร้างขึ้น และองค์ประกอบธรรมชาติรวมกันเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ที่

ตั้งใช้เป็นแหล่งดำเนินชีวิต เลี้ยงดูครอบครัว ประกอบอาชีพ ตลอดจนแสวงหาการอยู่ดีกินดีทางด้านกายภาพ จิตใจ และสติปัญญา

ดอกซิดดิส⁹ นักผังเมืองและนักวางแผน การตั้งถิ่นฐานมนุษย์หมายถึง การจัดรูปแบบพื้นที่โดยมนุษย์เพื่อมนุษย์ทั้งนี้เพื่อการอยู่รอดของมนุษย์และยกระดับความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นตามลำดับ การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ จึงหมายถึงการพัฒนาของมนุษย์นั่นเอง การที่จะเข้าใจการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ได้ต้องอาศัยมิติของเวลาและสถานที่ และเริ่มด้วยจักรภพลงมาถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ บรรยากาศ ตัวมนุษย์ และการตั้งถิ่นฐานที่มีขนาดตั้งแต่ที่อยู่อาศัยชั่วคราวไปจนถึงที่อยู่อาศัยถาวรและถาวร ดังนั้นการศึกษาการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ต้องพิจารณาหลักเกณฑ์ 5 ประการ คือ มนุษย์ สังคม สภาพแวดล้อม ที่อาศัย และโครงสร้างพื้นฐานในลักษณะที่ละเอียดแต่ละอย่างและในที่สุดจึงผสมผสานเข้าเป็นหนึ่งเดียว

องค์การศึกษาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ¹⁰ การตั้งถิ่นฐานมนุษย์หมายถึงระบบนิเวศน์และระบบวัฒนธรรมรวมกัน และองค์ประกอบทางด้านวัฒนธรรมก็เป็นรูปแบบหลักและสำคัญยิ่งของระบบแหล่งตั้งถิ่นฐานมนุษย์ โดยเฉพาะโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมของประชากรก็จัดเป็นปัจจัยสำคัญที่จะต้องให้ความสำคัญ เนื่องจากเป็นตัวจัดการองค์ประกอบอื่นๆ ในระบบ เช่น องค์ประกอบด้านสุขภาพอนามัยและการแลกเปลี่ยนข่าวสาร ระบบแหล่งตั้งถิ่นฐานมนุษย์จึงเป็นระบบที่เกิดจากความสัมพันธ์ของแหล่งตั้งถิ่นฐานจำนวนหนึ่งในลักษณะที่เป็นพลวัต และเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ทั้งเป็นระบบที่ต้องพึ่งพากันและกัน ทำหน้าที่เป็นแหล่งสร้างสรรค์ ส่งผ่าน เปลี่ยนแปลง และสะท้อนความเปลี่ยนแปลง และสะท้อนความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมเป็นส่วนรวม

ดังเชอโร¹⁰ นักภูมิศาสตร์ชาวแคนาดา การตั้งถิ่นฐานมนุษย์หมายถึง สถานที่ที่มนุษย์กลุ่มหนึ่งได้สร้างขึ้นมาเพื่อครอบครองผิวโลกส่วนนั้นและร่วมกันใช้ทรัพยากรที่มีอย่างจำกัด พื้นที่ดังกล่าวคือขอบเขตของระบบนิเวศน์ที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันเพราะความอุดมสมบูรณ์ของระบบดังกล่าวต่างกัน

พจนานุกรมอเมริกันเฮอริเทจ¹¹ การตั้งถิ่นฐานคือ ชุมชนเล็กๆชุมชนหนึ่ง

2. การตั้งถิ่นฐานรูปแบบต่างๆ

2.1. การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (Clustered Settlement) หรือการตั้งถิ่นฐานแบบกระจุก

การตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะมีความสัมพันธ์กับปัจจัยทางธรรมชาติหรือปัจจัยทางกายภาพ เช่น ที่ราบลุ่มแม่น้ำ แหล่งแร่ธาตุ หุบเขา บริเวณแยกของถนน บริเวณคูกน้ำ และบริเวณที่แม่น้ำบรรจบกัน เป็นต้น ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐาน อาจเริ่มจากบ้านโดดจำนวน 2-5 หลังคาเรือน ในระยะหลังจำนวนคนมากขึ้น กลุ่มบ้านขนาดเล็กขยายใหญ่ขึ้นเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ หมู่บ้านที่สร้างมานานมักมีขนาดใหญ่ การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มนี้จะเป็นการตั้งถิ่นฐานในชนบทที่ประกอบอาชีพการเกษตร โดยพื้นที่การเกษตรจะอยู่บริเวณรอบหมู่บ้าน ส่วนการเลี้ยงสัตว์ เช่น เป็ด ไก่ หมู วัว จะเลี้ยงในบริเวณบ้านหรือบริเวณใกล้ๆ บ้าน บางครั้งเรียกรวมๆ ว่า หมู่บ้านเกษตรกรรม (Farm Village) การตั้งถิ่นฐานประเภทนี้มักพบในเขตภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ตอนใต้ของเบลเยียม เดนมาร์ก ตอนใต้ของสวีเดน ตอนใต้ของอิตาลี สหรัฐอเมริกา อินเดีย ปากีสถาน อินโดนีเซีย และบริเวณทั่วไปในเขตที่ราบภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ของประเทศไทย โดยเฉพาะหมู่บ้านที่คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา

ผลจากการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มนี้ ถ้าพิจารณาในเชิงเศรษฐกิจแล้วจะก่อให้เกิดผลเสียทางเศรษฐกิจเพราะพื้นที่การเกษตรอยู่ห่างไกลจากบ้านเรือนของเกษตรกร ทำให้ไม่สะดวกและเสียเวลาในการเดินทางไปกลับระหว่างพื้นที่การเกษตรกับที่อยู่อาศัย พื้นที่การเกษตรอาจไม่ได้รับการดูแลเท่าที่ควร แต่มีผลดีทางสังคมและจิตใจ คือ การได้อยู่รวมกันเป็นกลุ่มทำให้คนในชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและอบอุ่น

2.2. การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย (Dispersed หรือ Scattered Settlement)

การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย เป็นการตั้งถิ่นฐานที่บ้านเรือน ทุ่งหญ้า คอกสัตว์ โรงเก็บเครื่องมือต่างๆ ของเกษตรกรตั้งอยู่ในพื้นที่การเกษตรของตนเอง หรืออาจเรียกว่าการกระจายในลักษณะโดดเดี่ยว (Isolated Settlement) ความห่างของบ้านเรือนขึ้นอยู่กับขนาดที่ดินแต่ละครอบครัว การตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะมีศูนย์กลางร่วมกัน เช่น วัด โรงเรียน สถานีอนามัย ตลาด ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบกระจายนี้จะพบในชนบทของประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น ตอนเหนือของสหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร เนเธอร์แลนด์ ออสเตรเลีย เป็นต้น สำหรับประเทศไทย การตั้งถิ่นฐานประเภทนี้จะปรากฏในบริเวณที่เกษตรกรประกอบอาชีพเกี่ยวกับการทำไร่ เช่น ไร่อ้อย ไร่สับปะรด ไร่มันสำปะหลัง รวมทั้งพวกที่ทำสวนผลไม้ โดยจะกระจายอยู่ไม่ไกลนักในพื้นที่สวนของแต่ละครอบครัว แนวเขตของสวนจะมีคูคลองกัน การตั้งถิ่นฐานแบบนี้ทำให้ไม่เสียเวลาในการเดินทางไปกลับระหว่างพื้นที่เกษตรกับบ้าน ดังนั้นจึงมีเวลาดูแลผลผลิตได้อย่างเต็มที่ บางบริเวณอาจจะใช้วิธีการทำฟาร์มผสม (Mixed Farming) คือใช้ทั้งเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์

2.3. การตั้งถิ่นฐานแบบสุ่ม (Random Settlement)

วิทยานิพนธ์ : รูปแบบการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชุมชนมอญบ้านบางกระดี กรุงเทพมหานคร

การตั้งถิ่นฐานแบบสุ่ม เป็นการตั้งถิ่นฐานที่มีลักษณะเป็นกลุ่มและกระจายแบบใดเดี่ยว สลับกัน โดยการตั้งถิ่นฐานครั้งแรกจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มหมู่บ้าน ต่อมาเมื่อมีคนมากขึ้น มีการขยายพื้นที่เกษตร ขยายการตั้งถิ่นฐาน และในขณะเดียวกันมีบางบ้านต้องการความเป็นอิสระ กับต้องการที่จะไปสร้างที่อยู่อาศัยในพื้นที่ของตนเองเพื่อจะได้ดูแลไร่ นา เต็มที่ จึงปรากฏว่ามีการตั้งถิ่นฐานกระจายออกไปจากหมู่บ้าน

2.4 การตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement)

การตั้งถิ่นฐานประเภทนี้จะปรากฏในบริเวณที่ราบเป็นส่วนใหญ่ โดยไม่ค่อยพบในบริเวณที่สูง ลักษณะการตั้งบ้านเรือนจะเป็นแนวยาวตามเส้นทางคมนาคมที่สะดวก โดยอาจจะตั้งอยู่เป็นกลุ่มติดต่อกันในเขตที่เป็นชุมชนการค้า หรือทางแยกของเส้นทางคมนาคม ส่วนบริเวณที่อยู่ไกลออกไปอาจมีการตั้งบ้านเรือนห่างกัน สำหรับพื้นที่เกษตรจะอยู่บริเวณด้านหลังของที่อยู่อาศัย เส้นทางคมนาคมที่ส่งเสริมให้มีการตั้งถิ่นฐานได้แก่ แม่น้ำ ลำคลอง ถนน ตามแนวยาวของหุบเขา แควๆ และบริเวณแนวของน้ำพุ เป็นต้น

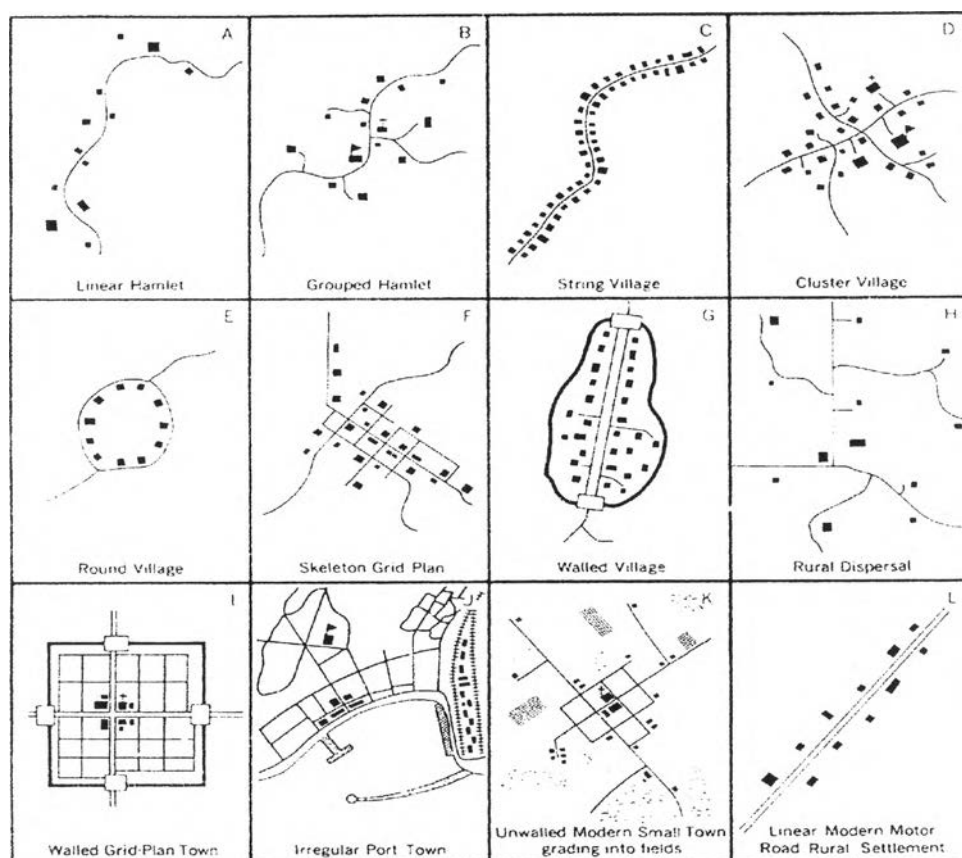
2.4.1. แม่น้ำ การตั้งถิ่นฐานบริเวณริมฝั่งแม่น้ำส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณที่เป็นคันดินธรรมชาติที่น้ำท่วมไม่ถึง หรือบริเวณที่ราบขั้นบันได ส่วนมากเป็นการตั้งถิ่นฐานระยะแรกๆ ของโลก เมืองหลวงหรือเมืองต่างๆ มักจะอยู่ริมฝั่งแม่น้ำสิน ทั้งนี้เพราะแม่น้ำมีปัจจัยหลายอย่างที่ดีดึงดูดให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน แนวคิดของ Fairchild¹² ที่ว่า แม่น้ำมีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์เพราะเป็นแหล่งน้ำจืดอันสำคัญที่ส่งเสริมให้มีอาหาร การคมนาคม สันทนาการ เมืองต่างๆ มักจะตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำโดยใช้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับบริเวณอื่นได้สะดวก และยังช่วยในการเผยแพร่วัฒนธรรมต่างๆ สู่บริเวณรอบนอกอีกด้วย

ความหนาแน่นของการตั้งถิ่นฐานบริเวณริมแม่น้ำจะมีความแตกต่างกัน โดยบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำตอนล่างซึ่งเป็นที่ราบน้ำท่วมถึง ที่ราบดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำจะเป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานถิ่นฐานอย่างหนาแน่นมากกว่าแม่น้ำตอนบน

2.4.2. ลำคลอง เป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำอีกประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ โดยขุดเพื่อเชื่อมระหว่างแม่น้ำกับแม่น้ำ ส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นแนวตรงและอยู่ในบริเวณที่ราบเพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำจืด การคมนาคมขนส่ง การเกษตร การอุปโภคและบริโภค ดังนั้นจึงเป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานของบ้านเรือนหรือเมืองต่างๆ

2.4.3. ถนน เส้นทางคมนาคมทางบกไม่ว่าจะเป็นรถยนต์หรือรถไฟ เป็นเส้นทางที่เกิดขึ้นระยะหลังที่ดีดึงดูดให้มีการอพยพจากพื้นที่บริเวณภายในที่เป็นแหล่งเกษตรกรรมให้ออกมาตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งของถนน ทั้งนี้เพราะถือว่าเป็นเส้นทางคมนาคมที่สะดวกและ

รวดเร็วกว่าทางน้ำ จากการพัฒนาเป็นปัจจัยดึงดูดให้มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นขึ้นเรื่อยๆ ดังจะเห็นว่าบางบริเวณกลายเป็นชุมชนใหญ่หรือกลายเป็นเมืองหลังจากมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคม นอกจากนี้ยังปรากฏว่าราคาที่ดินใกล้ถนนจะสูงอีกด้วย

ภาพ 2.1. แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานต่างๆ

3. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานมนุษย์

การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ได้รับการดัดแปลงปรับปรุงอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้เข้ากับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ระบบเศรษฐกิจสังคม และสภาพแวดล้อมธรรมชาติ¹³ ปัจจัยที่ส่งผลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่ ปรากฏแบ่งออกเป็น ปัจจัยทางธรรมชาติและปัจจัยทางวัฒนธรรม

3.1. ปัจจัยทางธรรมชาติ (Natural Factors)

ปัจจัยทางธรรมชาติ ได้แก่ สภาพภูมิประเทศ ทรัพยากรธรรมชาติ ความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำ มีผลงานของชาวยุโรปที่แสดงให้เห็นว่าการตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย (Dispersion) เพิ่มขึ้นเป็นสัดส่วนโดยตรงกับความขรุขระของพื้นผิว ในทำนองเดียวกัน นาที่มีโรงเรือน (farmsteads)

ที่ตั้งอยู่โดดโดดมักจะอยู่บนพื้นที่ที่เป็นเขา ในขณะที่หมู่บ้านจะรวมตัวกันอย่างหนาแน่นบนที่ราบ พื้นที่ที่มีดินเหมาะแก่การเพาะปลูกและมีน้ำจะเป็นที่ที่นกออยู่ นอกจากนี้ยังพบความสัมพันธ์ของพื้นที่ที่ดินไม่ติดกับการตั้งถิ่นฐานที่มีลักษณะกระจายในประเทศเยอรมันและฟินแลนด์ และการตั้งถิ่นฐานแบบกระจายบนทุ่งแพนเดอร์ในประเทศเบลเยียมเพราะมีน้ำใต้ดินอุดมสมบูรณ์ในขณะที่พื้นที่ที่ขาดแคลนน้ำก็จะมี การตั้งบ้านอยู่รวมกัน

3.2. ปัจจัยทางวัฒนธรรม (Cultural Factors)

การเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์และเศรษฐกิจมีผลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในโลก ในยุโรปจะพบการตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย และวิถีชีวิตบนท้องทุ่งได้ทั่วไป บนที่สูงของประเทศออสเตรเลียและนอร์เวย์จะพบคนเลี้ยงสัตว์มาตั้งกระท่อมบนภูเขา (Almhutte) ตามฤดูกาล ในช่วงที่ชาวนาต้องป้องกันตนจากศัตรูก็จะมาอยู่รวมกันในหมู่บ้านเพื่อความปลอดภัยของชีวิต และทรัพย์สิน ส่วนเหตุผลทางด้านความมั่นคงหมดไปเมื่อมีการเปิดประเทศมากขึ้นพร้อมกับการเสื่อมของระบบขุนนางและการปลดปล่อยทาส การเปลี่ยนจากการทำนาเป็นกลุ่มมาเป็นการถือที่ทำกินเป็นส่วนตัวทำให้มีจำนวนการแยกทำนาเพิ่มขึ้น การปฏิวัติอุตสาหกรรม การปรับปรุงการคมนาคมและการทำการเกษตรเพื่อการค้ารวมถึงการแบ่งแปลงที่ดินในรูปของมรดกก็ทำให้เกิดการกระจายของการตั้งถิ่นฐาน¹⁴

เหตุผลทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจสามารถนำมาอธิบายการตั้งถิ่นฐานที่ปรากฏในแต่ละช่วงเวลา ดังนี้

เหตุผลทางด้านความเชื่อ การตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรครั้งแรกอาจเกิดมาจากการนับถือผีบรรพบุรุษ มีการสร้างที่สำหรับให้คนตายได้พักอย่างถาวรและให้พระสามารถทำพิธีได้ ความเชื่อเช่นนี้ทำให้เกิดโครงสร้างของพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการตาย และที่อยู่อาศัยของพระ ซึ่งแม้จะผ่านมา ประมาณ 5000 ปีแล้วเรายังสามารถเห็นโบสถ์และวัดซึ่งในสมัยก่อนนั้นนับเป็นสิ่งก่อสร้างที่สูงที่สุดของชุมชน

เหตุผลทางด้าน การเลี้ยงดูครอบครัว การเลี้ยงดูบุตร การตั้งถิ่นฐานของครอบครัวเปิดโอกาสให้บรรดาผู้ชายเดินทางได้ไกลขึ้นเพื่อหาอาหาร ส่วนผู้หญิงก็ประดิษฐ์ข้าวของเครื่องใช้ในบ้าน เช่น หม้อและเสื้อผ้า และเด็ก ๆ ก็จะได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ จากแหล่งตั้งถิ่นฐานนั้นๆ เมื่อเวลาผ่านไปกิจกรรมต่างๆ ที่ได้ปฏิบัติกันต่อๆ มา จะกลายเป็นค่านิยมและมรดกของแหล่งตั้งถิ่นฐานนั้นๆ ทุกวันนี้เราจะสามารถเห็นแหล่งตั้งถิ่นฐานซึ่งประกอบไปด้วย โรงเรียน ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ และที่เก็บรวบรวมความรู้ที่ส่งผ่านจากรุ่นหนึ่งสู่อีกุ่นหนึ่ง การตั้งถิ่นฐานในชนบทของประเทศที่กำลัง

พัฒนาจะพบว่าผู้ชายมักเดินทางเข้าไปในเมือง หรือเดินทางไปต่างประเทศเพื่อหางานทำ ซึ่งจะคงเหลือแต่ผู้หญิงและเด็กในหมู่บ้าน

เหตุผลทางด้านความปลอดภัย ผู้นำทางการเมืองของกลุ่มจะอาศัยอยู่ในแหล่งตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรเพื่อปกป้องพื้นดินและคนในชุมชนซึ่งสามารถถูกโจมตีจากคนกลุ่มอื่นได้ ในบางครั้งอาจต้องสร้างกำแพงล้อมรอบดังเช่น เมืองในยุโรปยุคกลาง ในสมัยใหม่เราสามารถเห็นหมู่บ้านบางแห่งที่มีรั้วกันสูงและมียามรักษาความปลอดภัย

เหตุผลทางด้านเศรษฐกิจ บทบาทของแหล่งตั้งถิ่นฐานจะเห็นชัดเจนขึ้นในยามที่เกิดวิกฤต หรือ อยู่ในช่วงเวลาขาดแคลน แหล่งตั้งถิ่นฐานยังมีที่สำหรับเก็บอาหารเพื่อใช้ในยามขาดแคลน สิ่งต่อมามนุษย์ก็เริ่มเรียนรู้ว่าเมล็ดพันธุ์บางอย่างก็ใช้เพาะปลูกได้ จากศูนย์กลางการเก็บอาหารนำไปสู่ศูนย์กลางการทำการเกษตรและต่อมาเมื่อมนุษย์เริ่มมีความชำนาญในการทำอุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆมากขึ้น สามารถผลิตสิ่งของต่างๆ สะสมและขายเป็นสินค้าได้ แหล่งตั้งถิ่นฐานจึงมีหน้าที่เป็นศูนย์กลางอุตสาหกรรม และเนื่องจากแหล่งตั้งถิ่นฐานต่างๆ มีวัตถุดิบและความชำนาญต่างกันแหล่งตั้งถิ่นฐานจึงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการค้าขายสิ่งของเหล่านั้นกับคนภายนอก ซึ่งนั้นรวมถึงความชำนาญในการให้บริการ เช่น ซ่อมรองเท้า ผูกผ้า ด้วย การผลิตสินค้าและการติดต่อค้าขายนี้ก็ต้องอาศัยสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ระบบเงินตรา ระบบการขนส่ง เป็นต้น¹⁵

ในอดีตนั้นนักภูมิศาสตร์อ้างว่าสภาพทางกายภาพบนพื้นที่นั้นมีอิทธิพลอย่างมากต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานไม่ว่าจะเป็นชนิดของดิน สภาพอากาศ ความลาดชันและอื่นๆ แต่ปัจจุบันปัจจัยทางด้านสังคมก็มีความสำคัญเช่นกันต่อที่ตั้งและลักษณะการพัฒนาของการตั้งถิ่นฐานนั้นๆ ความเป็นไปได้ว่าการที่มนุษย์จะเลือกตั้งถิ่นฐานที่ใดแน่นอนเพราะถือว่าที่ตั้งนั้นดีกว่าที่อื่น แต่รูปแบบของที่ตั้งจะเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับทักษะและเทคโนโลยีของคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้นๆ กล่าวคือปัจจัยทางสภาพกายภาพจะลดความสำคัญลงไปตามกาลเวลาเมื่อมนุษย์มีวิธีการเดินทางแบบใหม่ๆ มีการปรับปรุงวิธีการเพาะปลูก ด้วยเหตุนี้เองทำให้บางที่ตั้งกลับมีความน่าสนใจมากขึ้นในขณะที่บางที่ตั้งไม่เป็นที่นิยมแล้วในปัจจุบัน¹⁶

3.3. ปัจจัยจากการทำให้ทันสมัย (Modernization)

นักมานุษยวิทยาในยุคของการล่าอาณานิคมได้สังเกตและบันทึกลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม พิธีกรรม ความเชื่อ ระบบการเมือง เศรษฐกิจ ของชาวพื้นเมือง และอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมด้วยมโนทัศน์บางประการ เช่น 1) การค้นพบและการคิดค้น เครื่องมือเครื่องใช้หรือเทคโนโลยีการผลิตใหม่ๆ 2) การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เช่น การเหยียบย่ำความคิด ความเชื่อหรือเทคโนโลยีการผลิตจากสังคมและวัฒนธรรมอื่นที่อยู่ใกล้เคียง และ 3) การ

ครอบงำทางวัฒนธรรมซึ่งหมายถึงการปะทะสังสรรค์ระหว่างวัฒนธรรม 2 วัฒนธรรม ซึ่งแตกต่างกันทั้งในด้านของอำนาจทางการเมืองและความเจริญด้านเทคโนโลยี ในภาวะเช่นนี้การเรียนรู้วัฒนธรรมระหว่างกันมักเป็นไปในทิศทางเดียว นั่นคือวัฒนธรรมที่มีสถานะและอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองด้อยกว่าจะเป็นฝ่ายถูกรอบงำและยึดเย็ดแนวความคิดและแบบแผนทางวัฒนธรรมอื่นๆ

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 พัฒนาการของระบบทุนนิยม และการแพร่กระจายของระบบทุนนิยมเข้ามาในประเทศกำลังพัฒนา ได้ก่อให้เกิดการขยายตัวทางด้านอุตสาหกรรมและชุมชนเมือง และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมขึ้นในหลายๆด้านด้วยกัน เช่นการพึ่งพาและถูกรอบงำโดยการแลกเปลี่ยนเชิงพาณิชย์และกลไกตลาด การแลกเปลี่ยนเชิงการค้าและกลไกตลาดทำให้เงินเข้ามาแทนที่การแลกเปลี่ยนและระบบความสัมพันธ์ประเภทอื่นๆ เช่นการลงแขกเกี่ยวข้าวถูกแทนที่ด้วยการจ้างงานเป็นรายวันด้วยค่าตอบแทนเป็นเงินสดเพื่อแลกเปลี่ยนเงินสดสำหรับซื้อสินค้าที่ตนเองไม่เคยมีความต้องการมาก่อน การเปลี่ยนระบบการผลิตของตนจากการทำไร่เพื่อยังชีพ มาสู่การทำสวนยางเพื่อการค้าชาวมันดูลูกในลุ่มน้ำอะเมซอน ทำให้อำนาจทางการเมืองของหัวหน้าเผ่าลดลงเป็นลำดับ ยิ่งไปกว่านั้นการผลิตยางเพื่อการค้าเริ่มเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวมันดูลูก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเคลื่อนย้ายแรงงานจากการทำการเกษตรเพื่อยังชีพไปสู่การเป็นแรงงานในสวนยาง ความเปลี่ยนแปลงไปถึงจุดที่ชาวสวนยางจำนวนหนึ่งตัดสินใจเคลื่อนย้ายครอบครัวไปสร้างบ้านเรือนของตนในสวนยางอย่างถาวรทำให้ห่างไกลจากเพื่อนบ้านไม่มีการปะทะสังสรรค์ ไม่มีสำนักแห่งความเป็นชุมชนดังเช่นหมู่บ้านเดิม งานเลี้ยงและพิธีกรรมของชุมชนเริ่มหมดไปเพราะชาวสวนยางไม่มีเวลาสำหรับสิ่งไร้สาระเหล่านี้ นับตั้งแต่นั้นมา ประเพณี ความเชื่อ และแบบแผนพฤติกรรมของชุมชนก็เริ่มหมดไปอย่างรวดเร็ว

ตามความคิดของนักเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิก ซึ่งเน้นการเจริญเติบโตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรม ทรัพยากรธรรมชาติและชุมชนเป็นเพียงปัจจัยการผลิต มนุษย์เป็นเพียงแรงงาน และธรรมชาติเป็นเพียงที่ดิน และวัตถุดิบ ส่วนชุมชนและสถาบันทางสังคมเป็นเพียงตลาด ความสำเร็จทางเศรษฐกิจถูกวัดด้วยการเจริญเติบโต การขยายกำลังผลิตและผลกำไร ผลของวิธีคิดในลักษณะนี้ ทำให้การพัฒนาทำลายธรรมชาติ ทำลายความเป็นชุมชน และทำลายวัฒนธรรมและเป็นภัยต่อความยั่งยืนของสภาพแวดล้อมในระยะยาว¹⁷

นอกจากนี้การมีความคิดแบบบริโภคนิยมตามแบบตะวันตกซึ่งกลายเป็นดัชนีชี้วัดคุณภาพชีวิต บ่งบอกถึงความเจริญ ความดี เกียรติภูมิ และความสำเร็จของปัจเจกบุคคลและสังคม

ทำให้การบริโภคได้เข้ามาครอบงำความหมายของชีวิตและแทนที่ความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ด้วยวิถีโฆษณาชวนเชื่อในรูปแบบต่างๆ

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 3 จึงมีแนวความคิดอันหนึ่งที่สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาของประเทศกำลังพัฒนา คือ ทฤษฎีความทันสมัย (Modernization theory) ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจโดยเน้นการขยายตัวและการเจริญเติบโต ด้วยการเลียนแบบความสำเร็จของสังคมอุตสาหกรรมตะวันตก โดยนำระบบเศรษฐกิจและสังคมของประเทศที่พัฒนาแล้วมาใช้ขยายการผลิตในภาคการเกษตรแล้วนำรายได้จากภาคการเกษตรมาสร้างความสำเร็จให้กับการพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตเมือง เมื่อหลายทศวรรษของการพัฒนาตามทฤษฎีความทันสมัยผ่านพ้นไปกลับพบว่ามีความยากจนมีมากขึ้น ช่องว่างของการกระจายรายได้มีมากขึ้น มีการพึ่งพิงทุนและเทคโนโลยีจากภายนอกมากขึ้น ภาคเกษตรกรรมในชนบทล้มละลาย เกษตรกรสูญเสียที่ทำกินและกลายมาเป็นแรงงานรับจ้างราคาถูกในเขตเมือง เกิดปัญหาสังคมต่างๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเมืองโตเดี่ยว ปัญหาอาชญากรรมและยาเสพติด เป็นต้น¹⁸

สมเอลเซอร์ (Smelser, 1963) เห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนาว่าเป็นกระบวนการไปสู่ความทันสมัยซึ่งเกี่ยวข้องกับกระบวนการ 4 อย่างที่แตกต่างกันแต่มีความเกี่ยวเนื่องกัน คือ

1) ทางด้านเทคโนโลยี สังคมจะเปลี่ยนจากการใช้เทคนิคง่ายๆ และดั้งเดิมไปสู่การใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์

2) ทางด้านเกษตรกรรม สังคมจะเปลี่ยนจากการทำการเกษตรเพื่อยังชีพ ไปสู่การผลิตสินค้าเกษตรกรรมเพื่อการค้า ซึ่งหมายรวมถึงการปลูกพืชที่ทำเงินเฉพาะอย่าง การซื้อสินค้าที่ไม่ใช่สินค้าเกษตรในตลาดและว่าจ้างแรงงานเพื่อการเกษตร

3) ทางด้านอุตสาหกรรม จะเปลี่ยนจากการใช้แรงงานมนุษย์และสัตว์ไปสู่การทำอุตสาหกรรมอย่างแท้จริง นั่นคือ การที่คนทำงานเพื่อค่าจ้างแรงงานโดยการใช้เครื่องจักรกลเพื่อทำการผลิตสินค้าส่งตลาด

4) ทางด้านการจัดการทางนิเวศวิทยา จะเปลี่ยนจากการตั้งถิ่นฐานที่กระจายไปในพื้นที่เพาะปลูกและหมู่บ้านไปสู่การตั้งถิ่นฐานแบบเมือง¹⁹

การเปลี่ยนแปลงทางพื้นที่ของการตั้งถิ่นฐานของเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็มีสาเหตุหลักจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในระดับภูมิภาค นักภูมิศาสตร์ได้เสนอว่า เอเชียมีการพัฒนาเศรษฐกิจ และรูปแบบเชิงพื้นที่ที่รู้จักกันคือ “มหานครเมือง” (“Metropolitan megalopolis”) ซึ่งเป็นรูปแบบที่เกิดจากการขยายการเชื่อมโยงทางพื้นที่ระหว่างศูนย์กลางรอง (Sub-

centers) ทำให้พื้นที่เมืองขยายออกไปพร้อมด้วยการเกิดโรงงานอุตสาหกรรมและพื้นที่เพาะปลูกเชิงพาณิชย์ การเติบโตของเมืองในลักษณะเช่นนี้จะเป็นตัวเร่งการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวนาชาวสวน การใช้ที่ดินและการพัฒนาที่มาจากการลงทุนข้ามชาติและในท้องถิ่นจะทำให้ภูมิภาคเมืองที่เป็นพื้นที่ทางสังคมที่มีความสำคัญเชิงประวัติศาสตร์อันเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมสูญหายไป ซึ่งทำให้สูญเสียความรู้สึกของสถานที่ (Sense of place) ของท้องถิ่นและของชุมชน²⁰

การทำให้ทันสมัยนั้นกระทบต่อสภาพแวดล้อมของเมืองอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ การใช้พื้นที่และความหมายของพื้นที่ ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมซึ่งประกอบด้วยส่วนที่เป็นกายภาพและส่วนที่ไม่ใช่กายภาพ มีทั้งตึก รูปปั้น กิจกรรม ความหมายและสัญลักษณ์ต่างๆ ได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปซึ่งผู้ที่อยู่อาศัยในเมืองจะถูกบังคับให้ยอมรับวิถีชีวิตซึ่งพวกเขาไม่ได้รับการเตรียมความพร้อมและอาจไม่ต้องการ มาร์ค อัสคิว (Marc Askew) ยังกล่าวว่าการรักษาพื้นที่เมืองที่มีความสำคัญเชิงวัฒนธรรมในกรุงเทพมหานครทั้งสองส่วนของท้องถิ่น และของเมืองในระดับกว้างนั้นโดยมากไม่ได้เกิดจากนโยบายแต่เกิดจากความต่อเนื่องของการจัดการทางวัฒนธรรมที่เข้มแข็งที่สะท้อนออกมาผ่านแนวคิดของอำนาจและการสักการะบูชาในสังคมไทย²¹

4. ความหมายของคำว่าสังคม

สังคม คือ ผู้คนที่อยู่รวมกันเป็นหมู่พวกทั้งกลุ่มเดียวกัน หรือหลายกลุ่มอย่างต่อเนื่องหลายชั่วอายุในอาณาบริเวณเดียวกัน แล้วได้ร่วมกันสร้างวัฒนธรรมขึ้นมา เพื่อกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ที่สามารถ เชื้อประโยชน์ร่วม เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย สร้างความผาสุกในการดำรงชีวิตร่วมกันของผู้คนเหล่านั้นได้²²

4.1. องค์ประกอบของสังคม²³

4.1.1. กลุ่มคน (Groups) หมายถึงผู้คนที่รวมตัวกันตั้งแต่สองคน อาจรวมกันเป็นกลุ่มพวกเพียงกลุ่มเดียวหรือมากกว่า

4.1.2. สถานที่ (Space) หมายถึงอาณาบริเวณหรือดินแดนที่ผู้คนเหล่านี้ได้มาอยู่รวมกัน ซึ่งถือเป็นอาณาบริเวณของพวกเขา

4.1.3. ช่วงเวลา (Time) หมายถึงช่วงเวลาที่ยาวนานและมีความต่อเนื่อง จากการที่ผู้คนเหล่านั้นได้มารวมกัน สืบสายเหล่าพวกเขาพันธุหลายชั่วอายุ

4.1.4. ความสัมพันธ์ทางสังคม (Social relations) เกิดจากการที่ผู้คนเหล่านั้นได้มีการติดต่อเกี่ยวข้องกัน ด้วยความปรารถนาและประโยชน์ร่วมกันจนสามารถร่วมกันสร้างระบบความสัมพันธ์ที่สนองความต้องการและเกิดประโยชน์ต่อกัน จึงได้เผยแพร่และถ่ายทอด

รูปแบบความสัมพันธ์นั้นๆ ไปสู่กลุ่มพวกแล้วร่วมกันปฏิบัติอย่างเป็นกลุ่มพวกเดียวกัน ซึ่งเรียกว่า วัฒนธรรมในสังคมนั้น

4.2. โครงสร้างทางสังคม

เป็นส่วนประกอบของสังคมที่แสดงลักษณะทางสังคมแล้วบอกความเหมือนหรือต่างจากสังคมอื่น ทำหน้าที่แสดงระบบของสังคมนั้นเป็นเสมือนแนวทางการควบคุมสังคมและจัดระเบียบภายในสังคม โครงสร้างหลักของสังคมมี 4 ประการ²⁴ คือ

4.2.1. กลุ่มคน

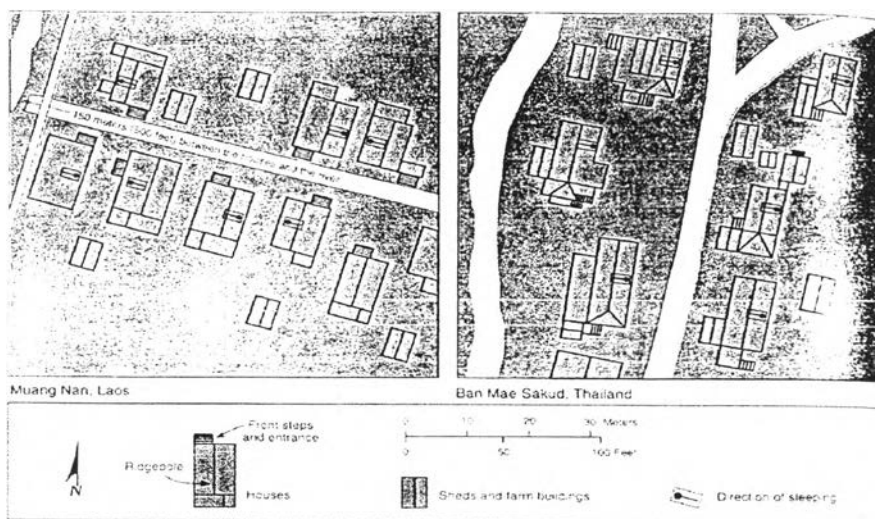
4.2.2. สถานภาพทางสังคม

4.2.3. บทบาททางสังคม

4.2.4. บรรทัดฐานหรือปทัสถานทางสังคม

โครงสร้างเชิงพื้นที่ของการตั้งถิ่นฐานมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคมอย่างเห็นได้ชัด ศาสนาและความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางสังคม²⁵ รูปแบบทิศทางการตั้งบ้านเรือนบนที่ดินแปลงหนึ่งในแต่ละกลุ่มสังคมนั้นแตกต่างกันได้เพราะประเพณีความเชื่อ ตัวอย่างเช่น ประเพณีการสร้างบ้านทางตอนเหนือของลาวซึ่งมีความเชื่อเรื่องผีชะชะว่าเป็นของสูงและทำเป็นของต่ำ เขาจะหันศีรษะและเท้าไปในทิศทางตรงกันข้ามกับเพื่อนบ้านที่อยู่ติดกันกล่าวคือ เป็นลักษณะศีรษะเจอศีรษะ เท้าเจอเท้า นอกจากนี้ถ้าปลูกสร้างบ้านติดกับบ้านของพ่อแม่ถ้าหันศีรษะไปทางเท้าของพ่อแม่จะแสดงออกถึงการเชื่อฟังด้วยดังรูปด้านล่าง ซึ่งแตกต่างกับคนญวนและชาน (Yaun and Shan) ทางภาคเหนือของไทยที่จะนอนหันศีรษะไปทางทิศตะวันออกเสมอซึ่งเป็นทิศทางที่มาจากความเชื่อทางพุทธศาสนา และจะไม่วางบันไดหันไปทางทิศตะวันตกเพราะเชื่อว่าเป็นทิศของคนตายและวิญญาณ

นอกจากนี้หมู่บ้านของเมืองน่าน (Muang Nan) ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (ลาว) ยังหันหน้าบ้านออกไปยังแนวทางเดินหาบ้านฝั่งตรงข้ามโดยมีทางเดินคั่นกลาง ส่วนเส้นสันหลังคาของบ้านจะวางตั้งฉากกับทางเดินแต่จะขนานกับแม่น้ำ ขณะที่บ้านของหมู่บ้านแม่สะกูด ประเทศไทย (Mae Sakud) นั้นสันหลังคาจะไม่วางในแนวเส้นตรงแต่จะขนานกับทางเดินเพราะมีความเชื่อว่า ผีจะไปในแนวเส้นตรง²⁶

ภาพ 2.2. การตั้งถิ่นฐานของชาวเมืองนาน

5. ความหมายของคำว่าวัฒนธรรม

มนทัศน์เรื่องวัฒนธรรมตามแนวความคิดทางมานุษยวิทยา ได้รับการพัฒนาขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยนักมานุษยวิทยาท่านแรกที่ใช้คำว่าวัฒนธรรมคือ เซอร์เอ็ดเวิร์ด บี ไทเลอร์ (Sir Edward B. Tylor) นักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษโดยได้ให้คำจำกัดความของคำว่าวัฒนธรรมไว้ว่า วัฒนธรรม คือ “ผลรวมของระบบความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ จริยธรรม กฎหมาย ประเพณี ตลอดจนความสามารถและอุปนิสัยต่างๆ ซึ่งเป็นผลมาจากการเป็นสมาชิกของสังคม” ซึ่งต่อมานักมานุษยวิทยาาก็ได้ให้ความหมายของคำว่าวัฒนธรรมต่างกันออกไปกว่า 100 ความหมาย ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วคำจำกัดความของคำว่าวัฒนธรรมมักจะเน้นถึงระบบความเชื่อ (belief system) และค่านิยมทางสังคม (social value) วัฒนธรรมมิใช่พฤติกรรมที่สังเกตเห็นได้ แต่เป็นระบบความเชื่อและค่านิยมทางสังคมซึ่งอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมของมนุษย์ วัฒนธรรมคือกฎระเบียบหรือมาตรฐานของพฤติกรรมที่คนในสังคมยอมรับ วัฒนธรรมคือวิถีชีวิต (way of life) ของคนในสังคมเป็นต้น ซึ่งจากการศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมทั่วโลกนักมานุษยวิทยาสรุปลักษณะพื้นฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมไว้ 6 ประการ

1) วัฒนธรรม เป็นความคิดร่วม และค่านิยมทางสังคมซึ่งเป็นตัวกำหนดมาตรฐานของพฤติกรรม คนในวัฒนธรรมเดียวกันจะสามารถคาดคะเนพฤติกรรมของคนอื่นในสถานการณ์ต่างๆ ได้ซึ่งทำให้พฤติกรรมของเขาสอดคล้องต้องกันกับผู้อื่น

2) วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์เรียนรู้ที่ละเล็กละน้อยจากการเกิดและโตมาในสังคมหนึ่งโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม วัฒนธรรมเปรียบเสมือนมรดกทางสังคมที่ได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

3) วัฒนธรรมมีพื้นฐานมาจากการใช้สัญลักษณ์ พฤติกรรมของมนุษย์มีพื้นฐานมาจากการใช้สัญลักษณ์ ชีวิตประจำวันของเราเกี่ยวข้องกับการใช้สัญลักษณ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเงินตราหรือสัญลักษณ์ทางศาสนา เช่น พระพุทธรูป เป็นต้น นอกจากนี้ยังนับรวมถึงภาษาด้วย

4) วัฒนธรรมเป็นองค์รวมของความรู้และภูมิปัญญา ในลักษณะนี้วัฒนธรรมมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ เช่น สอนให้มนุษย์รู้จักหาอาหารอย่างมีประสิทธิภาพ วางกฎเกณฑ์เพื่อให้มนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างมีระเบียบแบบแผน และเพื่อให้สังคมทำงานได้อย่างเป็นระบบ นอกจากนี้วัฒนธรรมยังช่วยให้มนุษย์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม เป็นพื้นฐานของการพัฒนาทางเทคโนโลยีเพื่อความเจริญและความอยู่รอดของมนุษย์

5) วัฒนธรรม คือ กระบวนการที่มนุษย์กำหนดนิยามความหมายให้กับชีวิตและสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเรา การกำหนดนิยามความหมายให้กับชีวิตซึ่งอาจจะออกมาในรูปของความเชื่อทางศาสนา และพิธีกรรม ในกระบวนการกำหนดนิยามความหมายให้กับชีวิตและสิ่งต่างๆนี้เอง มนุษย์ได้สร้างสถาบันหรือองค์กรขึ้นมาเพื่อรองรับการตีความดังกล่าว

6) วัฒนธรรม เป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง และมีการเปลี่ยนแปลงปรับตัวอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นอาจมาจากเหตุผลหลายประการเช่นการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

6. ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมที่สร้างขึ้น (Built environment) กับ

วัฒนธรรม²⁷

ตามคำจำกัดความแบบดั้งเดิมของคำ "วัฒนธรรม" สามารถแบ่งได้เป็น 3 ชั้นกว้างๆ คือ

- 1) วัฒนธรรมเป็นแบบแผนวิถีชีวิตของกลุ่ม
- 2) วัฒนธรรมเป็นระบบของสัญลักษณ์ ความหมาย แบบโครงสร้าง (Schemata) ที่ถ่ายทอดผ่านการผสมผสานทางวัฒนธรรม
- 3) วัฒนธรรมเป็นชุดกลยุทธ์ในการปรับตัวเพื่อการอยู่รอดโดยสัมพันธ์กับทรัพยากรและนิเวศวิทยา

คำจำกัดความข้างต้นชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับการทำความเข้าใจสภาพแวดล้อมที่สร้างขึ้น แต่แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมดังกล่าวนั้นกว้างและเป็นนามธรรมจนในทางปฏิบัติแทบจะเป็นไปไม่ได้ที่จะเกิดข้อถกเถียงถึงความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมกับสภาพแวดล้อมที่สร้างขึ้นมา

เพื่อประโยชน์ในการพิจารณาสภาพแวดล้อมที่สร้างขึ้นและการจัดระเบียบทางพื้นที่จึงต้องทำให้แนวคิดของวัฒนธรรมมีความเป็นรูปธรรมมากขึ้น ดังรูป 2.3 แกนตั้งแสดงแนวคิดของวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม เมื่อทำให้เป็นรูปธรรมมากขึ้นจะเปลี่ยนเป็น การแสดงออกต่างๆทางสังคม โครงสร้างทางสังคมที่แท้จริง เช่น กลุ่มคน โครงสร้างครอบครัว สถาบันต่างๆ โครงข่ายทางสังคม บทบาท กฎระเบียบ บ่อยครั้งที่โครงสร้างทางสังคมมีอิทธิพลต่อการจัดระเบียบทางพื้นที่และรูปแบบของสิ่งที่สร้าง ส่วนแกนนอน เมื่อจำกัดให้ "วัฒนธรรม" มีลักษณะเฉพาะเจาะจงมากขึ้น เป็น ภาพของโลก ค่านิยม วิถีชีวิต และระบบกิจกรรม ภาพของโลกอาจยังเป็นนามธรรมอยู่ แต่ 3 อย่างหลังนั้นสามารถเชื่อมโยงให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่สร้างขึ้นได้

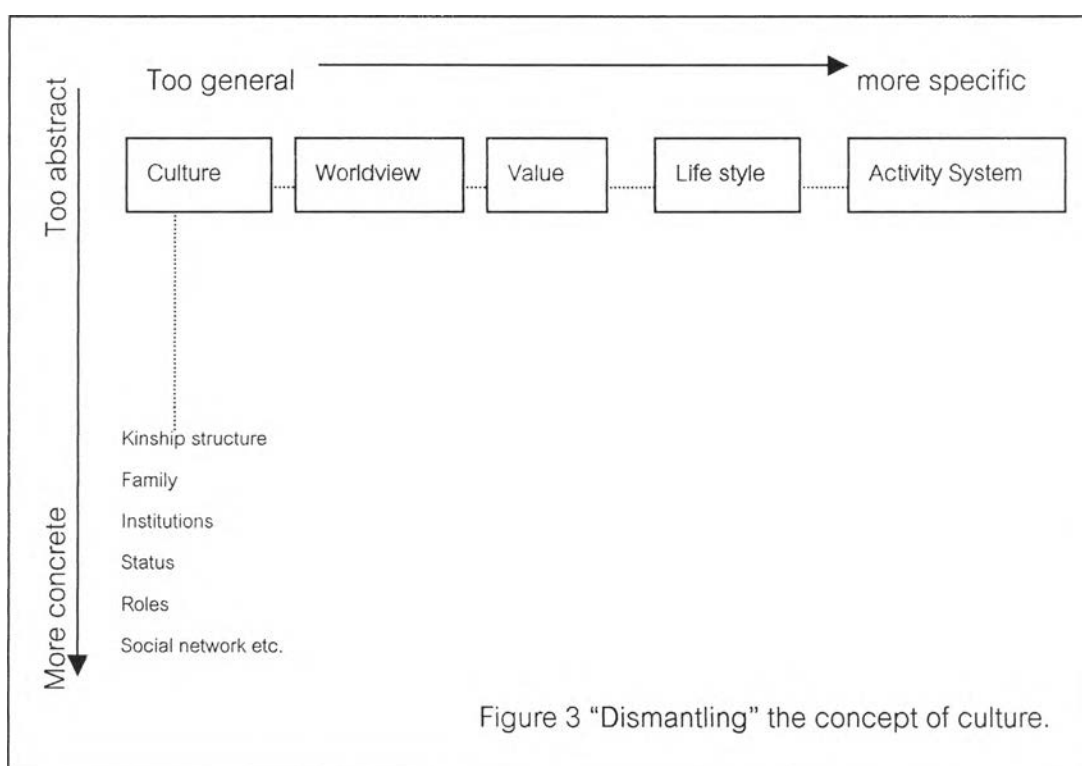

Figure 3 "Dismantling" the concept of culture.

ภาพ 2.3. แนวความคิดเรื่องวัฒนธรรม

การจัดระเบียบทางพื้นที่สัมพันธ์กับการจัดระเบียบความหมาย การจัดระเบียบการสื่อสาร และการจัดระเบียบเวลา การจัดระเบียบทางพื้นที่มีอิทธิพลต่อการจัดระเบียบการสื่อสาร กล่าวคือ การแบ่งพื้นที่จะกระทบต่อวิธีการเดินทาง รูปแบบของการสื่อสาร และการปฏิสัมพันธ์กัน ส่วนการจัดระเบียบความหมายจะมีอิทธิพลต่อการจัดระเบียบทางพื้นที่ เวลา และการสื่อสาร กล่าวคือ เมืองจะมีความหมายเป็นนัยว่าเป็นพื้นที่อันตราย ทำให้สูญเสียความเชื่อมั่นในการติดต่อสื่อสาร และการเดินทาง นำไปสู่การอยู่กันห่างๆของกลุ่มคน ด้วยเหตุผลนี้ การจัดระเบียบทางพื้นที่

และการจัดระเบียบความหมายจะมีผลต่อพฤติกรรม การเคลื่อนที่เข้าไป รวมทั้งการจัดระเบียบการสื่อสาร พฤติกรรมที่เกิดขึ้นเหมือนกันทำให้เกิดความชัดเจนและนำไปสู่การแก้ปัญหา เช่น ความไม่เป็นส่วนตัวสามารถจัดการโดยใช้การจัดระเบียบเวลา และการแบ่งแยกพื้นที่ เช่นการทำเครื่องหมาย การสร้างกำแพง ประตู สัญลักษณ์ ซึ่งการกระทำเช่นนี้จะทำให้เกิดการจัดระเบียบความหมาย เพื่อให้เกิดความเป็นส่วนตัว

แง่มุมหนึ่งของการจัดระเบียบความหมายจะแสดงออกมาทางกายภาพในการจัดระเบียบพื้นที่ โดยตัวของการจัดระเบียบทางพื้นที่เองนั่นก็คือ ที่ตั้งของวัตถุต่างๆ บุคคล และกลุ่มคนต่างๆบนพื้นที่ ซึ่งสื่อความหมายในทุกระดับ เกี่ยวข้องกับเรื่องต่างๆ เช่น ความมั่งคั่ง สถานะ อำนาจ วิถีชีวิต ค่านิยม องค์กรทางสังคม และความเป็นส่วนตัว วัฒนธรรมที่ต่างกันทำให้การจัดระเบียบทางพื้นที่มีเหตุผลที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังแตกต่างกัน

การหาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมและความหมายทำได้โดยวิธี การสื่อสารแบบไม่ใช้การพูด²⁸ เป็นวิธีการศึกษาโดยใช้การสังเกต บันทึก การวิเคราะห์ตามเหตุและผล และการตีความ โดยพื้นฐานแล้ววิธีการศึกษาแบบดังกล่าวพิจารณาที่ตัวสภาพแวดล้อมและสภาพบริเวณ (Setting)

องค์ประกอบของการสังเกตพฤติกรรมเชิงสภาพแวดล้อม²⁹ (Elements in Environmental Behavior Observation) ใครคือ ผู้แสดง หรือผู้กระทำ ทำอะไร กับใคร มีความสัมพันธ์กันอย่างไร ในสถานการณ์ และวัฒนธรรมเช่นไร และที่ไหน มีสภาพแวดล้อมทางกายภาพเป็นอย่างไร (ความสัมพันธ์เชิงพื้นที่) สภาพทางกายภาพ (Setting) ประกอบด้วย ศักยภาพเชิงพฤติกรรมของสภาพทางกายภาพ เกะกะกัน ฉาก วัตถุต่างๆ และฟิลด์ (Fields) ซึ่งประกอบด้วย รูปร่างของพื้นที่ ขนาด สภาพแวดล้อม ทิศทางของที่ๆหนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง ทิศทางนี้มีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์เชิงพฤติกรรมระหว่างคนในที่นั้น

7. แนวความคิดเรื่องกิจกรรม เวลา สถานที่

องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเป็นรูปแบบหลักและสำคัญยิ่งของระบบแหล่งตั้งถิ่นฐาน³⁰ เราสามารถศึกษาวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึง แบบแผนวิถีชีวิตของกลุ่ม ได้จากสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่สุดนั่นคือ ระบบกิจกรรม³¹ ระบบกิจกรรมของมนุษย์ทั้งหมดจะเกิดขึ้นบนพื้นที่และเวลาที่ซ้อนทับกันสนิท นั้นหมายถึงการให้ความสำคัญทั้งเรื่องของกิจกรรมและการตัดสินใจพร้อมกัน เมื่อเราทราบตำแหน่งที่เกิดกิจกรรมในเวลาหนึ่งก็จะสามารถนำไปเชื่อมโยงกับตำแหน่งของกิจกรรมอื่นในเวลาหนึ่งหรือนำไปเชื่อมโยงกับที่ตั้งในช่วงเวลานั้นได้ การศึกษากิจกรรมบนพื้นที่ทำได้โดยพิจารณากิจกรรมที่เกิดขึ้นประจำวัน และใช้เมทริกซ์แสดงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และเวลา เราสามารถรู้ได้

ว่ากิจกรรมนั้นเกิดขึ้นที่ไหนเมื่อไร กิจกรรมและเหตุการณ์อาจจะระบุลงไปบนแผนที่เวลา-พื้นที่ (Time-space map)³²

ผลลัพธ์ของการศึกษาองค์ประกอบทั้ง 3 ก็คือ รูปแบบกิจกรรม (Activity patterns) ซึ่งมีโครงสร้างที่ถูกส่งผ่านเชิงวัฒนธรรม (culturally transmitted structure) ที่แสดงการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างกิจกรรมของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพของชุมชน การศึกษากิจกรรมที่เกิดขึ้นบนพื้นที่ทำให้เราอยู่ในสถานะที่ดีกว่าในการอธิบายพื้นที่ และในการประเมินนโยบายที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบนพื้นที่³³

8. ข้อสังเกตในการสำรวจเพื่อช่วยในการเข้าใจอดีต วิวัฒนาการ และสภาพปัจจุบันของสภาพแวดล้อมเมือง³⁴

8.1. สิ่งก่อสร้าง

สามารถบอกเราได้ว่าใครที่อาศัยอยู่ หรือใช้มัน มีการเปลี่ยนแปลงอะไรและมีจุดอ่อนอะไรบ้างสำหรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคต อย่างไรก็ตามสิ่งก่อสร้างดูจะกว้างเกินไปในการพิจารณาลักษณะเฉพาะ นอกจากนี้ยังเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องพิจารณาส่งก่อสร้างในลักษณะที่เป็นกลุ่มมากกว่าที่จะแยกเดี่ยว สิ่งที่เราควรพิจารณาประกอบด้วย รูปแบบทางสถาปัตยกรรม จุดประสงค์ในการสร้าง หรือการใช้งาน ขนาด วัสดุที่ใช้ คุณภาพ คุณภาพการออกแบบ สภาพ และการบำรุงรักษา

8.2. ที่ดินและภูมิทัศน์

ที่ดินสามารถบ่งบอกฐานะทางเศรษฐกิจ เชื้อชาติ ค่านิยม ผู้สังเกตอาจสังเกตว่ามีการใช้พื้นที่นอกบ้านอย่างไร โดยใคร มีการทำอาหารกันนอกบ้านหรือไม่ มีการดูแลพื้นที่บริเวณบ้านอย่างไร คุณภาพของสภาพภูมิทัศน์มีความสำคัญเท่ากับคุณภาพของสิ่งก่อสร้าง นอกจากนี้ยังมีเรื่องของชนิดของต้นไม้และดอกไม้ และการจัดวางสภาพภูมิทัศน์ ซึ่งจะมีผลต่อการสื่อสารกันระหว่างเพื่อนบ้าน

8.3. การใช้สิ่งก่อสร้างและที่ดิน

การใช้ที่ดินสามารถสังเกตได้โดยตรงซึ่งจะสามารถระบุถึงธรรมชาติของกิจกรรมที่เกิดขึ้นด้วย ขนาดของพื้นที่ทำให้เรารู้ว่ามีคนจำนวนมากเท่าไรที่ทำกิจกรรมต่างๆบนพื้นที่ สิ่งที่มาคือพวกเขาเหล่านั้นเข้าถึงพื้นที่นั้นๆได้อย่างไร และกิจกรรมเกิดขึ้นตอนไหน นอกจากนี้การขาดการใช้ที่ดินบางประเภทและระดับความเข้มของการใช้ที่ดินยังแสดงให้เห็นวิถีชีวิตของคนในพื้นที่นั้นด้วย

กล่าวคือ ผู้ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ที่มีความหนาแน่นสูงอาจจะพอใจหรือมีความต้องการแหล่งพักผ่อนหย่อนใจที่อยู่ห่างจากบ้านมากกว่าผู้ที่อยู่อาศัยบนพื้นที่ที่มีความหนาแน่นต่ำ

8.4. พื้นที่สาธารณะ

สามารถบอกถึงการพัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ โดยสังเกตสิ่งต่างๆดังต่อไปนี้ ซึ่งถนน ความกว้างของถนน ทางเดิน วัสดุที่ทำทางเดิน ต้นไม้ และการบำรุงรักษา การรักษาความสะอาด

8.5. ผังและรูปแบบของถนน

แสดงให้เห็นระดับการพัฒนา เหตุการณ์สำคัญๆ โครงการสาธารณะ รูปแบบที่ธรรมดาและแบบไม่ธรรมดา รูปแบบถนนที่ไม่ธรรมดาบ่งบอกเป็นนัยว่าพื้นที่นี้มีการเพิ่มขึ้นของประชากร โดยไม่ได้มีการวางแผน มาตรฐานและขนาดของบล็อก พื้นที่ที่อยู่ในบล็อกขนาดเล็กมักจะเก่ากว่าพื้นที่ที่อยู่ในบล็อกขนาดใหญ่ นักพัฒนาพื้นที่ทั้งภาครัฐและเอกชนเชื่อว่าบล็อกที่มีขนาดใหญ่ นั้นน่าจะมีประสิทธิภาพในการใช้ที่ดินได้สูงกว่า เพราะบล็อกขนาดใหญ่ทำให้เกิดจุดเชื่อมต่อที่น้อยกว่าและทำให้สามารถใช้ความเร็วได้ สร้างถนนน้อยกว่าซึ่งทำให้ค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาต่ำกว่า

8.6. การจัดวางสิ่งก่อสร้าง

การจัดวางสิ่งก่อสร้างใช้เป็นตัวชี้วัดค่านิยมของชุมชนและการสื่อสารกันของคนในชุมชนได้ เนื่องจากยิ่งบ้านปลูกติดกันเท่าใดก็จะทำให้เกิดการประสานตากันมากขึ้นเท่านั้น รวมทั้งการสนองตอบกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน

ตัวอย่างคำถามในการวัดความเปลี่ยนแปลง³⁵

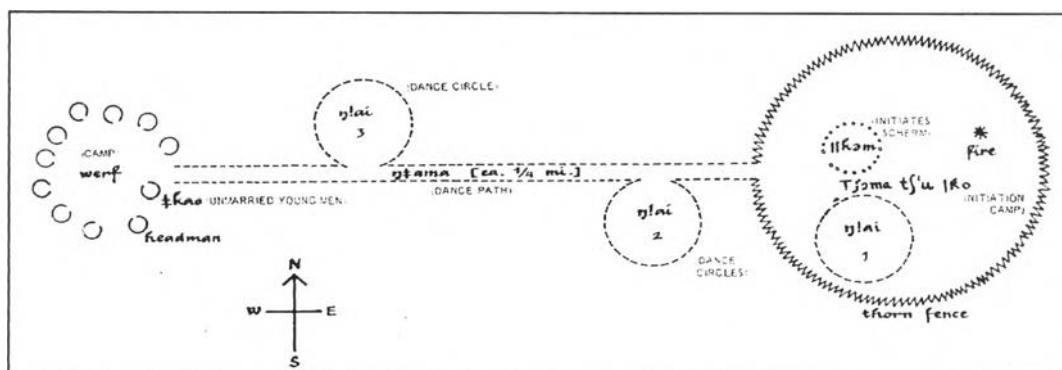
- พื้นที่นี้มีรูปแบบหรือไม่ หากมีเป็นอย่างไร
- รูปแบบนี้ตรงกับรูปแบบที่คาดหวังให้เป็นหรือไม่ และมีพัฒนาการอย่างไร
- มีองค์ประกอบอะไรใหม่ที่หยุดรูปแบบพื้นที่เดิม และแตกต่างกันอย่างไร
- องค์ประกอบใหม่นั้นใหม่เพียงใด และมีความสำคัญหรือไม่
- อัตราการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นช้าหรือเร็ว
- สาเหตุที่ทำให้เกิดองค์ประกอบใหม่ขึ้น

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยของดักกลาส ฟราเซอร์ และคณะ เกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของคนป่า สมัยวัฒนธรรมยุคหิน³⁶

งานวิจัยแสดงให้เห็นว่า ทักษะคติ ค่านิยม และความเชื่อของสังคมมีอิทธิพลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานซึ่งยังปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน เขาศึกษาโดยใช้วิธีตรวจสอบทัศนคติคนในท้องถิ่นต่อสิ่งที่ปรากฏ ตัวอย่างเช่น การตั้งถิ่นฐานของชาวอาฟริกันดำเผ่าบุชแมน (Kung Bushmen) ซึ่งดำรงชีพด้วยการล่าสัตว์และเก็บของป่า พวกบุชแมนมีการตั้งถิ่นฐานที่เรียกว่า ค่าย (Wurf) ที่มีรูปแบบไม่คงที่แต่จะตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ โดยหัวหน้าเผ่ามีสิทธิได้เลือกที่ดีที่สุดสำหรับตั้งกระท่อมก่อน ครอบครัวเดียวจะตั้งกระท่อมใกล้ๆกระท่อมของหัวหน้าเผ่ารายล้อมรอบกองไฟ ส่วนกระท่อมของชายที่ยังไม่แต่งงานจะตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของบ้านหัวหน้า ชาวบุชแมนเชื่อว่าเทพสูงสุดและเทพแห่งศาสนาตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของค่าย พวกเขาจะมีพิธีกรรมบูชาไฟ(The Ceremonial Fire) ตรงบริเวณหนึ่งทางทิศตะวันออกของค่าย โดยกองไฟจะอยู่ทางทิศตะวันออกของกระท่อมแรกของเด็กผู้ชาย(Boys initiation camp) ทั้งหมดจะถูกล้อมด้วยลวดหนามเชื่อมจากwurf ด้วยทางเดินรำที่มีวงเต็นรำและอยู่ห่างจาก wurf ประมาณ 1 ไมล์ ชาวบุชแมนจะย้ายถิ่นเมื่อน้ำและอาหารบนพื้นที่นั้นลดลง การวางผังของชนเผ่าบุชแมนนี้สะท้อนแนวคิดทิศตะวันออก(Concept of Solar Orientation) และแนวความคิดตั้งตามแกน (Concept of Axial Alignment)

นอกจากนี้เขายังได้ศึกษาการตั้งถิ่นฐานของพวกปิกมี (Mbuti Pygmies) ซึ่งเป็นชาวแอฟริกันดำที่อาศัยอยู่ในป่าอิตูรี (Ituri) ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศคองโก พวกปิกมีจะตั้งถิ่นฐานใกล้แหล่งน้ำ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของพวกปิกมีสะท้อนแนวคิดศูนย์กลาง (Concept of the Center)

ภาพ 2.4. การตั้งถิ่นฐานของเผ่าบุชแมน

ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นในการทำงานร่วมกันในการหาอาหารเพื่อยังชีพโดยสามารถหันกระโถมไปในทิศทางอื่นเมื่อเกิดความขัดแย้งเพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดหรือจะหันกระโถมเข้าหากันเมื่อต้องการพูดคุยกัน นอกจากนี้ผังบริเวณที่

มีรูปร่างอิสระรอบจุดศูนย์กลางคือกองไฟจะช่วยป้องกันสัตว์ร้ายและให้พลังงานความอบอุ่นทำให้รู้สึกปลอดภัยด้วย

จากการศึกษารูปแบบการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ข้างต้นปัจจัยทางภูมิศาสตร์เป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญในการเลือกทำเลที่ตั้งของแคมป์และหมู่บ้าน จากนั้นความสัมพันธ์ทางสังคมจะเป็นสิ่งที่กำหนดการวางผัง มีความเป็นไปได้ว่ารูปแบบพื้นฐานของการตั้งถิ่นฐานที่ไม่ถึงกับเป็นเมือง (town-city) แท้จริงสืบเนื่องมาจากการตั้งถิ่นฐานของยุคหินเก่านี้ โดยการแก้ปัญหาในแต่ละยุคนั้นมีอิทธิพลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน เช่น การสร้างป้อมปราการ การดำเนินชีวิตที่มีการติดต่อกันอย่างอิสระก็สามารถก่อให้เกิดรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายตั้งแต่ลักษณะของครอบครัวเดี่ยวที่อยู่อย่างกระจัดกระจายกันมากจนถึงการอยู่รวมกันอย่างหนาแน่นของคนหลายคน³⁷

2. งานวิจัยของอาจารย์ อรศิริ ปาณินท์ เรื่อง เรือนพื้นดินไทย-มอญ³⁸

งานวิจัยนี้กล่าวถึงรูปพรรณสัณฐานของหมู่บ้านมอญ 10 แห่งพบว่าแหล่งที่ตั้งของ 9 หมู่บ้านตั้งอยู่ริมน้ำอันประกอบด้วย แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำรันตี ลำห้วยของการเลีย และลำห้วยมิดคลี โดยสภาพหมู่บ้านจะเกาะเรียงกันไปตามแนวยาวของลำน้ำ บ้านเรือนที่สร้างภายหลังจะกระจายตัวเป็นกลุ่มๆขึ้นไปยังส่วนที่ลึกจากลำน้ำ เช่น บ้านเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี บ้านทรงคนอง จังหวัดสมุทรปราการ บ้านบางเตย จังหวัดปทุมธานี และบ้านทองบ่อ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา บ้านที่สร้างอยู่ริมน้ำจะแสดงลักษณะเฉพาะของเรือนริมน้ำ คือจะมีศาลาท่าน้ำ ทางเดินริมน้ำ และสวนพักผ่อนริมน้ำ แต่บ้านที่ตั้งอยู่ริมน้ำแต่มีตลิ่งสูงชันจะไม่พบความสัมพันธ์ระหว่างบ้านและลำน้ำ นอกจากนี้ยังพบว่าบ้านที่อยู่ริมน้ำยังนิยมหันหน้าจั่วของบ้านไปยังทิศทางของแม่น้ำ ถ้าเป็นเรือนลำน้ำที่มีทิศทางของลำน้ำไปทางเหนือได้ การหันหน้าจั่วของบ้านก็จะหันไปยังทิศทางการระบายลมของบ้าน แต่หากเป็นแม่น้ำแม่กลองซึ่งมีบางช่วงไหลไปทางตะวันออกตะวันตก เช่น ช่วงที่ผ่านอำเภอบ้านโป่ง การหันหน้าจั่วบ้านลงน้ำคือ การหันทิศทางเหนือได้ ซึ่งทำให้ส่วนของเรือนด้านยาวโดนแดดเต็มที่ทำให้อยู่ไม่สบาย แต่ถ้าแม่น้ำไหลไปทิศเหนือได้ในช่วงที่แม่น้ำแม่กลองไหลผ่านอำเภโพนารามเรือนริมน้ำที่หันหน้าจั่วไปทางแม่น้ำจะได้ทิศทางระบายอากาศ แต่อย่างไรก็ตามเนื่องจากอุปสรรคของความสูงของตลิ่งลำน้ำแม่กลองทำให้บ้านเรือนส่วนใหญ่ถึงแม้จะเกาะไปตามยาวของลำน้ำ แต่ไม่ได้ยู่ชิดลำน้ำพบว่าการหันหน้าจั่วของเรือนไม่ได้หันไปในทิศทางเกี่ยวเนื่องกับการไหลของน้ำแต่จะขึ้นอยู่กับทิศทางการวางของเสาเอก และเสาผีเรือน

ทิศทางของคนตายที่จะเอาออกไปจากบ้าน คือ ทิศเหนือ และทิศตะวันตก ส่วนทิศหัวนอนของคนถือเป็นที่ทิศใต้และทิศตะวันออก แต่ไม่ระบุเกี่ยวกับทิศทางบันไดขึ้นบ้านไว้แน่ชัด หาก

วิเคราะห์ว่า ทางขึ้นบ้านควรอยู่คนละตำแหน่งกับทิศคนตาย บ้านใดบ้านก็ควรอยู่ทิศใต้กับทิศตะวันออก แต่จากการสำรวจทางกายภาพพบว่า ทิศทางการวางบันไดขึ้นบ้านมีทุกทิศแม้แต่ทิศเหนือและทิศตะวันตก แต่ที่พบว่าใช้เป็นตำแหน่งขึ้นบ้านมากที่สุดคือ ทิศตะวันออก ประมาณร้อยละ 44 ทิศใต้และทิศตะวันตกมีร้อยละ 14.5 ส่วนทิศเหนือมีร้อยละ 27 และพบว่าบ้านที่มีการขึ้นบ้านอยู่ทางทิศตะวันตกมักอยู่ติดน้ำและบันไดขึ้นจากท่าน้ำไปยังบ้านเป็นทิศตะวันตก ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ทิศทางความสัมพันธ์ระหว่างแม่น้ำและบ้านมีความสำคัญว่า กลุ่มของบ้านที่ใช้ทิศตะวันออกและทิศใต้อีกยังเป็นกลุ่มใหญ่ คือรวมแล้วเป็นร้อยละ 58.5 ที่ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับทิศของคนเป็นและทิศของคนตายอยู่

ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านและพื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่หมู่บ้านโดยรอบจะเป็นพื้นที่เกษตร ทุกหมู่บ้านจะมีวัดและโรงเรียนประจำหมู่บ้าน สำหรับหมู่บ้านที่อยู่ใกล้กรุงเทพมหานครสภาพการใช้ที่ดินโดยรอบหมู่บ้านเปลี่ยนไปหมดแล้ว พื้นที่เกษตรกรรมในอดีตเปลี่ยนการใช้สอยไปตามการพัฒนาเมืองส่วนรวม อาชีพเปลี่ยนไปทำให้ไม่มีพื้นที่เกษตรกรรมหลงเหลืออยู่เหมือนหมู่บ้านที่อยู่ห่างออกไป

ระบบทางสัญจรในหมู่บ้าน เนื่องจากหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นหมู่บ้านที่เกาะตัวยาวตามลำน้ำ ดังนั้นที่ตั้งหมู่บ้านมักอยู่ห่างไกลถนนสายหลัก ดังนั้นหมู่บ้านจะมีถนนเชื่อมต่อกับถนนสายหลักไปยังหมู่บ้านกับเส้นทางเชื่อมยาวไปตามลำน้ำ ระบบถนนในหมู่บ้านเป็นระบบตาตารางที่ไม่เป็นระเบียบเท่ากันนัก

องค์ประกอบของหมู่บ้าน ประกอบไปด้วย

-บ้านในหมู่บ้าน

-วัดในหมู่บ้าน

-โรงเรียน

-ศาลประจำหมู่บ้าน (นอกเหนือจากศาลผีและศาลพระภูมิของบ้านและวัด) เชื่อว่าเป็นที่สิงสถิตเจ้าพ่อ เจ้าแม่ หรือวิญญาณที่คุ้มครองป้องกันภัยให้แก่หมู่บ้านและจะตั้งชื่อตามความเชื่อของแต่ละพื้นที่

-ตลาดและร้านค้า สำหรับหมู่บ้านที่ใกล้กรุงเทพมหานครจะมีตลาดและร้านค้าเป็นของชุมชนถาวร ส่วนในพื้นที่อื่น ๆ จะมีตลาดนัด

-โรงสี เป็นองค์ประกอบสำคัญเพราะเป็นแหล่งเก็บผลผลิตของชาวบ้านซึ่งพบใน 2 หมู่บ้าน ส่วนหมู่บ้านอื่นที่ไม่มีโรงสีจะมีเครื่องสีข้าวขนาดเล็กและมียุ้งเก็บข้าวสาร ข้างเปลือก

ลักษณะทางกายภาพของผังบริเวณหมู่บ้าน พบว่าผังของเรือนพื้นบ้านไทย-มอญสามารถแบ่งออกเป็น 4 ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่

1) บ้านเดี่ยว มีรั้วกันอาณาเขตเฉพาะ บ้านลักษณะนี้จะมีพื้นที่ประมาณ 100 ตารางวาถึง 1 ไร่ และส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ใกล้กรุงเทพมหานคร ตัวบ้านแทบทุกหลังเป็นบ้านที่มีการต่อเติมพื้นที่ใช้สอยจากบ้านที่สร้างเริ่มแรกนานมาแล้วทั้งสิ้น ในผังบริเวณที่ขาดไม่ได้คือตุ่มน้ำขนาดใหญ่ที่เก็บน้ำฝนไว้สำหรับบริโภค

2) บ้านเดี่ยวไม่มีรั้วกันอาณาเขตเฉพาะ บ้านลักษณะนี้จะปลูกใกล้กันแต่ไม่ติดกัน มีทั้งแบบที่ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกันทางเครือญาติและแบบที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติใกล้ชิด โดยเฉพาะที่บ้านบางเขาทอง บรรพบุรุษชุดแรกเป็นพี่น้องท้องเดียวกันหมด 8-9 คน บ้านบางกลุ่มมีการกันรั้วไม้ล้อมรอบได้ทุนบ้านเพื่อเก็บของและเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ยังมีตุ่มเก็บน้ำของแต่ละบ้าน แต่พื้นที่ระหว่างบ้านนั้นไม่นิยมปลูกพืชสวนครัว

3) บ้านกลุ่ม มีรั้วกันอาณาเขตเป็นกลุ่ม ผังบ้านแบบนี้มักเป็นบ้านที่มีครอบครัวใหญ่ เป็นเครือญาติกันปลูกบ้านอยู่ติดๆกันแบบสามารถเดินทะเล่ได้ถุนบ้าน 6-7 หลังต่อเนื่องได้ตลอด ในแต่ละกลุ่มมีการกันรั้วไม้ระแนงหรือรั้วต้นไม้เพื่อแสดงความเป็นเจ้าของเฉพาะกลุ่ม ถ้าในอาณาเขตบ้านมีพื้นที่ว่างก็จะปลูกพืชสวนครัวเพื่อใช้ร่วมกันในกลุ่มเครือญาติ

4) บ้านกลุ่มไม่มีรั้วกันอาณาเขตเฉพาะ ผังบริเวณของบ้านแบบนี้คล้ายกับกลุ่มบ้านที่มีรั้วกัน หากบ้านปลูกติดกันมากก็จะแยกยั้งข้าวออกไปต่างหากแต่อยู่ในกลุ่มบ้าน

สำหรับห้องน้ำของบ้านทุกประเภทมักแยกออกจากตัวบ้านโดยจะอยู่ด้านหลังของบ้าน การวิจัยนี้เป็นการวิจัยภาคสนามแบบมีส่วนร่วม

3. งานวิจัยของ อะระโธ โอซิมาเรื่อง ชีวิต พิธีกรรมและเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนมอญในเมืองไทย : กรณีศึกษาในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี³⁹

งานวิจัยนี้กล่าวถึงความคิดเกี่ยวกับสาเหตุที่คนมอญนิยมสร้างบ้านให้หันหน้าไปทางทิศเหนือไว้ 2 แนวคิด แนวคิดแรกคือ บ้านมอญมักจะสร้างให้หันหน้าไปทางทิศเหนือ เพราะถือว่าในสมัยโบราณมอญต้องอพยพถิ่นฐานมาจากทิศเหนือ เมื่อย้ายมาอยู่ในประเทศไทยก็ระลึกถึงถิ่นฐานเดิมจึงปลูกบ้านให้หันหน้าไปทางทิศเหนือ เนื่องจากแม่น้ำในประเทศไทยมีแนวจากทางเหนือไปทางใต้ทั้งนั้น เมื่อมอญที่ปลูกบ้านอยู่ริมน้ำต้องการให้หน้าบ้านหันไปทางทิศเหนือก็ต้องปลูกบ้านขวางแม่น้ำโดยไม่มีทางเลือก สุเอ็ด คชเสนี ส่วนแนวความคิดที่สองคือ ในสมัยก่อนทหารพม่าจะยกกองทัพมาทางแม่น้ำซึ่งแม่น้ำต่างๆในประเทศไทยและประเทศพม่ามีแนวจากทางเหนือไปทางใต้ทั้งนั้น ดังนั้นเพื่อไม่ให้ทหารพม่าขึ้นบ้านได้ง่ายจึงหันหน้าบ้านไปทางทิศเหนือ ผู้เขียนกล่าว

ว่าแนวความคิดที่ส่อขึ้นอยู่กับประวัติการอพยพของคนมอญจากพม่าและทำให้ชาวบ้านมอญไม่มีความแค้น และความกลัวที่มีทหารพม่า

อย่างไรก็ตามการปลูกบ้านเรือนของชาวมอญที่บ้านมอญนี้เป็นไปตามตำราโลกสิทธิ์ิเสย ส่วนใหญ่ ผู้เขียนได้อธิบายถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของตำบลบ้านมอญ (นามสมมติ) ซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาว่า โดยส่วนใหญ่จะตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณที่ไม่ห่างจากแม่น้ำแม่กลองไปกว่า 500 เมตร และชาวบ้านนิยมหันหน้าบ้านไปทางทิศเหนือตามตำราของโลกสิทธิ์ิเสยถึงร้อยละ 84 ซึ่งชาวบ้านให้เหตุผลว่า ถ้าปลูกบ้านตามตำราผีร้ายจะไม่เข้าบ้าน ความกลัวผีร้ายนี้ทำให้ชาวบ้านที่มีเชื้อสายไทย และคนไทยเชื้อสายจีนปนอยู่ด้วยก็พลอยปลูกบ้านตามตำราไปด้วย ส่วนพวกที่ไม่ทำตามตำรามักพบในกรณีเจ้าของบ้านไม่ใช่คนมอญ หรือเป็นคนมอญแต่ไม่มีผีมอญในบ้าน หรือเจ้าของบ้านต้องการสร้างบ้านแบบสมัยใหม่ที่คำนึงถึงความสะดวกซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นภายใน 7 ปีหลังนี้

การสร้างบ้านเรือนใหม่หลังจากแต่งงานแล้วนิยมสร้างให้อยู่ในบริเวณเดียวกับบ้านของบิดามารดา บ้านมอญในบ้านมอญที่มีการสร้างมากกว่า 100 ปี จะมีการสืบต่อบ้านโดยผู้ชายมาตลอด เช่นเดียวกับการสืบต่อผีบ้านก็เป็นการสืบต่อทางผู้ชาย ถ้าลูกสาวเป็นผู้สืบต่อบ้านหรือแต่งงานแล้วสร้างบ้านใหม่ในบริเวณเดียวกันกับบ้านบิดามารดาของฝ่ายหญิงก็จะมีความสะดวกเกิดขึ้น การที่หมู่บ้านมอญมักนิยมสร้างบ้านใหม่ในบริเวณเดียวกับบิดามารดาจึงทำให้เกิดกลุ่มบ้านเล็กๆมากมายกลุ่มละประมาณ 5-10 หลังคาเรือน กลุ่มบ้านดังกล่าวเรียกว่าหมู่บ้านในหมู่บ้านเดียวกันมักอุปสมบทพร้อมกัน

4. งานวิจัยของ ร.ศ. ผุสดี ทิพาทัส และ ผ.ศ. สุวัฒน์ ธาดานิติ การศึกษาชุมชนมอญในพื้นที่อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ⁴⁰

ชาวมอญมีความเชื่อเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตมากมาย ที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานดังนี้

-การวางตั้งเรือนที่นิยมปฏิบัติและพบถึงร้อยละ 84 ตัวเรือนจะวางตามแนวตะวันออก - ตะวันตก ทำให้ด้านยาวของตัวเรือนจะทอดยาวไปตามแนวตะวันออก - ตะวันตก ทำให้ด้านยาวของตัวเรือนไม่ถูกแดดและรับลมประจำได้เต็มที่ และสอดคล้องกับทิศทางทางหันหัวนอนไปทางทิศใต้

-ทิศทางประตูเข้าบ้าน ประตูเข้าบ้านมอญจะอยู่ทิศตะวันออก ร้อยละ 45 ทิศเหนือร้อยละ 25 บ้านที่มีประตูอยู่ทางทิศตะวันตกเกือบทั้งหมดเป็นเพราะมีลักษณะที่ดินบังคับ ซึ่งประตูเข้าบ้านจะสัมพันธ์กับบันไดและชานเรือน อย่างไรก็ตามชาวมอญรุ่นหลังมาไม่ถือว่าทิศตะวันตกเป็นทิศต้องห้ามแต่อย่างใด

-การวางบันได ชาวมอญไม่นิยมวางบันไดทอดลงไปทางทิศตะวันตก เป็นทิศของคนตาย ถือเป็นทิศที่ไม่เป็นมงคล

-การนับถือรูปเคารพ หรือเทวรูปที่ถือเป็นสัญลักษณ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากเมืองมอญ บางศาลเป็นศาลประจำหมู่บ้านมอญหลายหมู่บ้าน และบางหมู่บ้านมีทั้งศาลเจ้าพ่อและศาลเจ้าแม่ด้วย

ในส่วนของผังบริเวณวัด วัดมอญทั้งหมดในอำเภอนี้ส่วนใหญ่ใช้รูปแบบวัดไทย คือ ตัวโบสถ์ กุฏิสงฆ์จะแยกกันคนละหลัง แต่วัดมอญในประเทศพม่าที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและที่อยู่ของพระสงฆ์จะอยู่ในอาคารหลังเดียวกันคล้ายเรือนขนาดใหญ่ ในส่วนของรูปแบบของผังบริเวณ ไม่มีระบบหรือกฎเกณฑ์ตายตัว แต่แต่ละวัดมีรูปแบบไม่เหมือนกันขึ้นอยู่กับลักษณะที่ดิน ทิศทาง และทางเข้าวัด

เนื่องจากปัจจุบันชุมชนมอญแต่ละหมู่บ้านมักถูกห้อมล้อมด้วยชุมชนอื่นตลอดจนแหล่งพาณิชยกรรมและอุตสาหกรรม สภาพสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป ประกอบค่านิยมและทัศนคติของคนรุ่นใหม่ในชุมชนมอญล้วนกระทบต่อเอกลักษณ์ของชุมชนมอญแห่งนี้ งานวิจัยนี้จึงเสนอความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์เอกลักษณ์ของชุมชนมอญ ได้แก่ ส่งเสริมให้อำเภอพระประแดงมีบทบาทในการฟื้นฟูและการจัดกิจกรรมทางศิลปวัฒนธรรมและประเพณีของมอญ กันเขตชุมชนที่ควรอนุรักษ์ทั้งทางกายภาพและสภาพแวดล้อมให้ห่างจากโรงงานอุตสาหกรรม โดยเฉพาะชุมชนที่มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมบ้านเรือนและวัดแบบเก่า และให้มีมาตรการควบคุมมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรมที่รัดกุม

การที่พื้นที่มอญบริเวณนี้แวดล้อมไปด้วยโรงงาน และได้รับอิทธิพลความเจริญจากภายนอกในส่วนในเมืองทั้งพาณิชยกรรมและอุตสาหกรรมรวมทั้งสาธารณูปโภคสาธารณูปการจากภาครัฐสิ่งเหล่านี้มีผลทำให้สภาพดั้งเดิมของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ศาสนาและความเชื่อชาวมอญที่นี้ยังเชื่อโชคลางข้อห้าม และยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี มีการถือผี เจ้าพ่อซึ่งเป็รูปเคารพที่ถือเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์จากเมืองมอญ นอกจากนี้มีการความเชื่อเรื่องทิศโดยทิศที่เป็นมงคลได้แก่ทิศใต้ ทิศเหนือ ทิศตะวันออก ซึ่งมักจะให้เป็นทิศหัวนอน บันไดหน้าเรือน และประตูทางเข้าบ้าน อย่างไรก็ตามประเพณีและพิธีกรรมต่างๆในปัจจุบันลดน้อยลงและที่มีอยู่ก็ลดขั้นตอนลงให้เหมาะกับเวลาและสภาพเศรษฐกิจ อาชีพหลักของคนมอญที่นี้คือรับราชการ รองลงมาคือ รับจ้าง ค้าขาย ทำนา ครอบครัวมีขนาดไม่ใหญ่มากนักมักมีเครือญาติ 2-3 รุ่นอยู่ด้วยกัน คนมอญส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ วัดส่วนใหญ่จะเป็นวัดสงฆ์สังกัดนิกายมหายาน สร้างในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 มีลักษณะคล้ายวัดไทยภาคกลางทั่วไป ในการวางผังวัดไม่พบกฎเกณฑ์ตายตัว

แต่จะมีสัญลักษณ์ของวัดแบบมอญ คือ เจดีย์แบบมอญมีทั้งทรงกลมหรือแปดเหลี่ยมที่เลียนแบบเจดีย์พระมุนีในหงสาวดีและที่เลียนแบบเจดีย์เขเวดากอง

การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและผลกระทบต่อชุมชนมอญในช่วง 20 ปีที่ผ่านมาพิจารณาในเรื่อง (1) ความหนาแน่น พบความหนาแน่นมากบริเวณที่ใกล้ศูนย์กลางความเจริญ (2) การเปลี่ยนแปลงสาธารณูปโภค โดยเฉพาะในเรื่องการคมนาคมทางบก (3) การเปลี่ยนของอาคารชาวบ้านมักไม่รู้สึกรู้สีกว่ามีการเปลี่ยนแปลง ที่เห็นได้ชัดคือ แต่เดิมนบ้านมอญปลูกใกล้ๆกันไม่มีรั้ว แต่เมื่อมีความหนาแน่นมากขึ้นทำให้ต้องทำรั้วกันเขตพื้นที่ของตน

5. งานวิจัยของ สรัชชา เวชพฤติ เรื่องเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม การติดต่อทางวัฒนธรรมและกระบวนการผสมผสานทางวัฒนธรรมในชุมชนมอญ ตำบลทรงคะนอง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ⁴¹

การวิจัยนี้ศึกษาปัจจัยภายในและภายนอกที่มีผลต่อการรักษาเอกลักษณ์และการสูญเสียเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนมอญ และพบว่าปัจจัยที่ช่วยรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมได้แก่ ผู้นำทางศาสนา และผู้นำทางการศึกษา โดยผู้วิจัยได้กำหนดสิ่งที่แสดงให้เห็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวมอญ 24 อย่างได้แก่ ภาษาพูด ภาษาเขียน การเล่นสะบ้า(บ่อน) ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีแห่ปลา-ปลอยนก ประเพณีแห่ธง-ธงตะขาบ ประเพณีทำบุญกลางบ้าน ประเพณีทำบุญศาลเจ้าพ่อลัดโพธิ์ ประเพณีการบวช ประเพณีการเกิด ประเพณีการแต่งงาน โลงศพ ทะเยะมอญ รำมอญ วงปีพาทย์ การแต่งกาย วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันพระ ประเพณีตักบาตรน้ำผึ้ง การนับถือผี ส่วนปัจจัยภายนอกที่ทำให้สูญเสียเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมได้แก่ ความทันสมัย (เข้ามาในรูปของระบบราชการและระบบเศรษฐกิจ) การเป็นเมือง การเป็นอุตสาหกรรม แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และสื่อสารมวลชน และจากการสังเกตพบว่า นับวันเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของมอญจะลดลงไป เนื่องจากกระแสของโลกาภิวัตน์

6. งานวิจัยของ ศิริรัตน์ แอดสกุล เรื่องการธำรงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวมอญ กรณีศึกษาชุมชนมอญบ้านม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี⁴²

การศึกษานี้ศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดการธำรงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวมอญ และศึกษาวิถีชีวิตของชาวมอญ โดยเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์มอญ ได้แก่ ภาษา ศาสนา พิธีกรรม ความเชื่อ และขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ซึ่งเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเหล่านี้ก็มีบางส่วนที่ถูกผสมกลมกลืนให้เข้ากับ

สังคมไทยด้วย จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านม่วงมีการผสมกลมกลืนเข้ากับสังคมไทยซึ่งเป็นชนกลุ่มใหญ่ได้เป็นอย่างดี และปัจจัยที่ทำให้ชาวมอญเกิดการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมได้แก่นโยบายของรัฐ การศึกษา อาชีพ การแต่งงาน และการตั้งถิ่นฐานและการอพยพย้ายถิ่น

ผู้วิจัยอธิบายความสัมพันธ์ของวัดกับชาวบ้านว่า วัดยังเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน พุทธศาสนิกชนชาวมอญแสดงออกอย่างชัดเจนถึงความเลื่อมใสในพุทธศาสนา โรงเรียนยังตั้งอยู่บนที่ดินของวัด โดยเฉพาะที่วัดม่วง มีการแบ่งงานให้เด็กชาย และผู้ชายในหมู่บ้านทำ มีการสอนภาษามอญ เมื่อถึงวันสำคัญทางศาสนา วัดคือแหล่งรวบรวมคนทุกเพศ ทุกวัย และไม่ว่ามีเรื่องอะไรเกิดขึ้นก็มักไปปรึกษาหลวงพ่อเสมอ นอกจากนี้ชาวบ้านยังนับถือผีควบคู่ไปกับพุทธศาสนา โดยเฉพาะผีบรรพบุรุษจะมีการเซ่นไหว้กันในเดือนหกของทุกปี ทุกครอบครัวมักกำหนดให้ลูกชายคนโตเป็น "ต้นผี" หรือ "ผู้รับผี" ซึ่งเป็นผู้สืบทอดการทำพิธีกรรมต่างๆ การที่ชาวมอญมีความเชื่อเรื่องผี ทำให้มีประเพณีจารีตเกี่ยวกับผีมาก นอกจากผีบรรพบุรุษแล้ว ยังมีผีอื่นที่ชาวบ้านม่วงนับถือ ได้แก่ศาลต่างๆในวัด ในหมู่บ้าน ตลอดชีวิตของชาวมอญบ้านม่วงนั้นเกี่ยวข้องกับวัดตั้งแต่เกิดจนตาย และเจ้าอาวาสมีบทบาทเป็นผู้นำทางจิตใจ การศึกษา และการพัฒนาชุมชนมาโดยตลอด

7. งานวิจัยของ ไฉน สนั่นกุล เรื่องการอ้างชาติพันธุ์และการผสมกลมกลืนของชาวมอญ ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนมอญบางขันหมาก จังหวัด ลพบุรี

การศึกษานี้กำหนดปัจจัยที่ทำให้เกิดการอ้างชาติพันธุ์ของมอญ ได้แก่ (1) การสืบทอดบรรพบุรุษที่เป็นมอญ (2) ภาษา (3) ศาสนา พิธีกรรม ความเชื่อ (4) ขนบธรรมเนียมประเพณี ชาวมอญที่บางขันหมากทุกคนนับถือศาสนาพุทธฝ่ายธรรมยุติตามแบบที่บรรพบุรุษนับถือต่อกัน มาควบคู่ไปกับการถือผี ปัจจุบันยังมีพิธีกรรมที่ยังคงปฏิบัติอยู่ได้แก่ การเลี้ยงผีประจำตระกูล และการเลี้ยงผีศาลเจ้า ซึ่งมีบางส่วนเปลี่ยนไปจากของเดิมที่บรรพบุรุษเคยปฏิบัติสืบทอดกันมา เช่นการเปลี่ยนแปลงเวลาที่ทำกรเลี้ยงผี ขั้นตอนต่างๆของพิธีกรรม และความศรัทธาเริ่มน้อยลงเนื่องจากเด็กรุ่นใหม่ขาดความเชื่อถือประกอบกับมีการแต่งงานกับคนไทยมากขึ้น ส่วนเรื่องความเชื่อนั้นชาวมอญที่นี่ยังคงมีความเชื่อเรื่องผีและเคล็ดต่างๆ ถึงแม้สภาพแวดล้อมและสังคมจะเปลี่ยนไป เช่น เรื่องธรรมเนียมการปลูกบ้านและการหันหัวนอน ในส่วนประเพณีของชาวมอญมีบางส่วนที่คล้ายไทยเช่น ประเพณีการแต่งงาน บวชนาคและโกนจุก ในส่วนที่เป็นมอญได้แก่ ประเพณีการเลี้ยงผีประจำตระกูล ประเพณีทำศพ และประเพณีสงกรานต์ แต่ประเพณีดังกล่าวมีการปรับลดขั้นตอนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและสังคมปัจจุบัน

8. วิทยานิพนธ์ของ ทศพร สัยพันธุ์ เรื่อง เรือน-ชุมชนมอญ⁴³

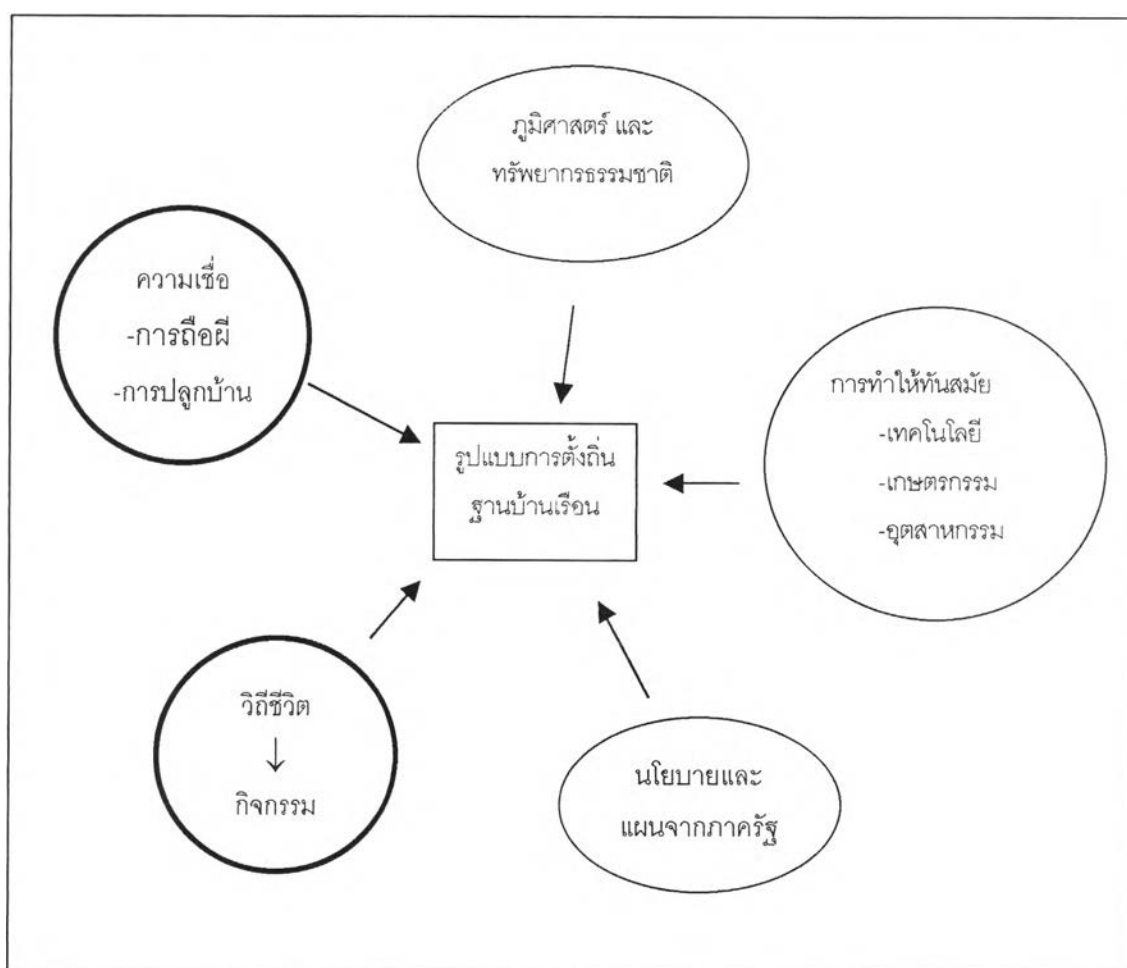
งานวิจัยชิ้นนี้กล่าวว่าความเชื่อและลักษณะครอบครัวแบบขยายส่งผลต่อรูปแบบทางกายภาพของหมู่บ้านซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ที่ต่างจากเรือนพื้นบ้านชนบททั่วไป เช่น มีเรือนที่มีพื้นที่ใช้สอยต่อเนื่องกันด้วยชานหรือระเบียง บางเรือนติดต่อกัน 7-8 หลังซึ่งเป็นลักษณะของการอยู่อาศัยแบบเครือญาติ เวลาลูกสาวจะออกเรือนจะใช้วิธีต่อเรือนออกไปโดยใช้ระเบียงเป็นตัวเชื่อม ทำให้เกิดโถงที่มีขนาดใหญ่เชื่อมต่อกันไปตลอดหลายหลังซึ่งเป็นการแก้ปัญหาบ้านที่มีพื้นที่น้อยเนื่องจากชาวมอญมีความเชื่อว่าห้ามปลูกเรือนใหม่ทางทิศหัวนอนของเรือนใหญ่ ส่วนในเรื่องของความเชื่อเกี่ยวกับการวางทิศทางของบ้าน ผู้วิจัยกล่าวว่าตามความเชื่อมอญจะหันหน้าจั่วบ้านไปทางทิศตะวันออก เป็นการหันด้านสกัดรับแดดและมีความผูกพันกับเสาเอกซึ่งเป็นเสาต้นแรกทางด้านทิศตะวันออกเป็นเสาที่รับแป้หัวเสาของจั่วบ้านด้านทิศตะวันออก และหากทิศทางการไหลของน้ำเป็นในแนวเหนือใต้ ก็จะตรงกับคำโบราณที่ว่า "มอญขวาง" หากสร้างบ้านวางในตำแหน่งที่ไม่เป็นมงคลก็จะทำให้คนในบ้านเกิดความไม่สบายใจ เจ็บป่วย การวางศาลผีใหญ่ (เป็นศาลต้นตระกูลของบรรพบุรุษ) และศาลพระภูมิจะตั้งอยู่เคียงกันทางทิศหัวนอนคือ ทิศใต้และทิศตะวันออก

กรอบแนวคิดในการศึกษา

กรอบแนวความคิดนี้ประยุกต์แนวคิดของ เอมอส แรพโพพอร์ต (Amos Rappoport) ที่ว่าความแตกต่างทางวัฒนธรรมทำให้สภาพแวดล้อมที่สร้างขึ้นแต่ละที่ต่างกัน และด้วยสภาพแวดล้อมที่สร้างขึ้นหรือบางอย่างที่ไม่ถูกสร้างขึ้นในแต่ละที่ที่เกิดขึ้นได้โดยผ่านการคิดมาก่อน สภาพแวดล้อมที่สร้างขึ้นนั้นจึงต้องมีไว้เพื่อความเหมาะสมหรือจุดประสงค์บางอย่างสิ่งเหล่านั้นจึงยังใช้กันอยู่ มีกิจกรรมต่างๆเกิดขึ้น และมีการจัดระเบียบทางพื้นที่ เราสามารถเข้าใจสภาพแวดล้อมที่สร้างขึ้นได้โดยศึกษากิจกรรมที่เกิดขึ้นบนพื้นที่ซึ่งเป็นผลมาจากการส่งผ่านของวัฒนธรรม⁴⁴

จากการที่แหล่งตั้งถิ่นฐานที่ศึกษานี้เป็นแหล่งตั้งถิ่นฐานของชาวไทย-มอญ จากการคนที่อาศัยอยู่ที่พื้นที่ศึกษามีเชื้อสายมอญ จึงน่าจะทำให้มีวัฒนธรรมบางอย่างที่ส่งผลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานด้วย จากกรอบแนวคิดด้านล่าง ความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ความเชื่อเหล่านี้มีบางอย่างที่ส่งผลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานโดยตรงและบางอย่างจะส่งผลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานโดยผ่านกิจกรรม แต่ทั้งนี้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เกิดขึ้นยังเป็นผลมาจากปัจจัยอื่นๆอีก ไม่ว่าจะเป็น สภาพภูมิศาสตร์ หรือ กระบวนการทำให้ทันสมัย จากแนวความคิดของมาร์ค อาสคิว และ วิลเลียม โลแกน (Marc Askew and William S. Logan) ที่กล่าวว่า การทำให้ทันสมัย

สมัยนั้นกระทบต่อสภาพแวดล้อมของเมืองอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ทั้งการใช้พื้นที่และความหมายของพื้นที่ ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมซึ่งประกอบด้วยส่วนที่เป็นกายภาพและส่วนที่ไม่ใช่กายภาพ สัญลักษณ์ต่างๆ ได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปซึ่งผู้ที่อยู่อาศัยในเมืองจะถูกบังคับให้ยอมรับวิถีชีวิตซึ่งพวกเขาไม่ได้เตรียมพร้อมและอาจไม่ต้องการ⁴⁵ เราพิจารณากระบวนการทำให้ทันสมัยจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีเกษตรกรรม และอุตสาหกรรม⁴⁶ นอกจากนั้นนโยบาย และแผนจากทางภาครัฐก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่นำมาพิจารณาร่วม กับปัจจัยด้านความเชื่อและวิถีชีวิตที่วิทยานิพนธ์นี้กำหนดให้เป็นตัวแปรหลักในการศึกษา

ภาพ 2.5. แสดงกรอบแนวคิดในการศึกษา